

İstanbul Hukuk Mecmuası

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

Başvuru: 14.02.2021
Revizyon Talebi: 18.08.2021
Son Revizyon: 22.10.2021
Kabul: 22.10.2021

Osmanlı'nın Son Döneminde Bir Hukuk Mecrası: Ravza-İ Hukuk

Ahmet Yaman^{*}, Bahaddin Karakuş^{**}

Öz

Osmanlı Devleti'nin son yüzyılında özellikle Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra yaşanan gelişmelerden biri de yükseköğretim kurumunu hüviyetini taşıyan modern hukuk mekteplerinin açılması olmuştur. Bu mekteplerin ders programı, müfredatı ve kitapları, artık klasik fıkıhın eğitim modeli ve zihniyetinden oldukça farklı bir mahiyet arz etmiştir. Fıkıh usulü ve feraiz dışındaki derslerde, bu meyanda mesela hukuk tarihi ve felsefesi, siyaset tarihi ve felsefesi ile iktisat tarihi ve felsefesi gibi alanlarda daha ziyade Batılı hukukçu, feylosof ve iktisatçıların teorileri esas alınmıştır. Bu yeni durum ve süreçler, Osmanlı'nın daha önce "fıkıh" merkezli olan yargısal ve normatif yapısını "hukuk" merkezli bir yapıya dönüştürmeye başlamış ve gelenekselden farklı yeni yeni hukuk mecralarının zuhurunu sağlamıştır. İşte bu bağlamda Mahmud Esad Seydişehrî de henüz Mekteb-i Hukuk öğrencisi iken 1884 yılında aldığı ruhsat ile *Ravza-i Hukuk* adını verdiği bir dergi çıkarmıştır. Bu dergi, hukuk alanında yazılar neşretmenin yanında Mekteb-i Hukuk programındaki derslerle ilgili kitap bölümlerini de tefrika suretiyle yayımlamıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu seride farklı alanlarda 6 (altı) kitap yayımlanmıştır. Bunların biri Mahmud Esad'ın Fransızcadan yaptığı hukuk felsefesiyle ilgili *Hikmet-i Hukuk yahut Hukuk-ı Tabîyye* isimli çeviridir. *Telhis-i Hikmet-i Hukuk* ve *İlm-i Servet* başlığını taşıyan diğer iki kitap, çok takdir ettiği hocası Münif Paşa'nın Mekteb-i Hukuk'taki takrirlerinde tuttuğu ders notlarının birebir neşri konumundadır. Hanefî fıkıh metodolojisini konu edinen *Usûl-i Fıkıh* ile İslam miras hukuku alanındaki Ferâidü'l-feraiz isimli eserler doğrudan kendisinin telifidir. Serinin son kitabı ise 1858 tarihli yeni ceza kanununa (*Ceza Kanunname-i Hümayunu*) yapmaya başladığı şerh çalışması olan Şerh-i Kanun-ı Ceza'dır. Bu makalede önce Mahmud Esad Seydişehrî'nin hukukçu ve devlet adamı kimliği tespit edilecek, ardından söz konusu altı eser ana hatlarıyla incelenecektir.

Anahtar Kelimeler

Seydişehrî, Mahmud Esad, Ravza-i Hukuk, Osmanlı Devleti, Mekteb-i Hukuk, Hukuk felsefesi

A Platform for Jurisprudence in the Last Period of the Ottoman State: Rawdha-i Hukuk

Abstract*

One of the developments that took place in the last century of the Ottoman state, especially after the proclamation of the Tanzimat Edict, was the opening of modern law schools recognized as higher education institutions. The curriculum and books used in these schools differed substantially from the education model and mentality of classical fiqh. In courses other than fiqh methodology and Islamic inheritance law, topics were based on the theories of Western jurists, philosophers, and economists. This novel situation led to the rise of alternate legal channels than the traditional ones. In this context, Maktab-i Huquq student, Mahmud Asad Seydişehrî, published a magazine named Rawdha-i Huquq under the license he received in 1884. In addition to articles in the field of law, the journal published books on courses in the Maktab-i Huquq program. As far as we can determine, six books in different fields were published in this series. One of

* **Sorumlu Yazar:** Ahmet Yaman (Prof. Dr.), Necmeddin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Konya, Türkiye. E-posta: yamanahmet@hotmail.com Orcid: 0000-0001-5358-1687

** Bahaddin Karakuş (Doktora Öğrencisi), Necmeddin Erbakan, Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, Türkiye. E-posta: bahaddinkarakuş42@gmail.com Orcid: 0000-0003-1980-0705

Atrf: Yaman A, Karakuş B, "Osmanlı'nın Son Döneminde Bir Hukuk Mecrası: Ravza-İ Hukuk" (2021) 79(3) İstanbul Hukuk Mecmuası 1001. <https://doi.org/10.26650/mecmua.2021.79.3.1109>

them, *Telhis-i Hikmat-i Huquq*, was a translation by Mahmud Asad of a French work on the philosophy of law. Two books, titled *Hikmat-i Huquq* and *İlm-i Tharwat*, were one-to-one publications of notes taken by Mahmud Asad during lectures delivered by his much admired teacher Münif Pasha. Two more books, related to the method of jurisprudence (fiqh methodology) and faraidh (Islamic inheritance law), were his own writings, while the final book was an annotation that he had started to write on the new penal code. In this article, the identity of Mahmud Asad Seydişehirî as a jurist and statesman will be considered first, and later, the six books will be examined in outline.

Keywords

Seydişehirî, Mahmud Asad, Rawdha-i Huquq, Ottoman State, Maktab-i Huquq, Philosophy of Law

Extended Summary

The last century of the Ottoman Empire was a very active and controversial period in several respects. Gaining momentum from the proclamation of the Tanzimat Edict in 1839, structural changes accelerated and embodied a growing transformation in outlook. In this period, when critical decisions were made over political, religious, and culture issues, axial shifts and ruptures reached their peak, as well as educational policies started to evolve. It was unthinkable that Ottoman fiqh and legal life would remain unaffected by these developments, and indeed, they were influenced. Legal historians agree that the Tanzimat period was an important turning point in the history of Turkish law in terms of judicial institutions, legal rules of law, and legal education.

As a matter of fact, since 1840 new laws, some of which had national character, some of which were taken from outside, entered into force. In 1847, commercial courts began to be established alongside the existing sharia courts, and in 1864, the Nizamiye courts came into effect. Conversely, both the implementation of new laws and demand for judges to preside over the new courts made it necessary to train new jurists, which, in turn, required the establishment of new law schools. As a result of this process, the Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne (Maktab-i Huquq; Royal Law School) was launched in 1880 under the auspices of the Ministry of Justice. Mahmud Esad Seydişehirî (Mahmud Asad Seydişehirî) was a particularly bright student of this school and later became one of the leading public officials and jurists during the last century of the Ottoman Empire. While a student, he started publishing *Ravza-i Hukuk* (*Rawdha-i Huquq*), an important law magazine or more precisely, a legal platform for researchers. *Rawdha-i Huquq* was published as a weekly magazine through Mahmud Asad's efforts in 1884–1885, and a series of books was also published in this medium. In addition to articles in the field of law, the journal published books related to the courses in the Maktab-i Huquq program. As far as we can ascertain, six books were published in different fields in this series. One of them was a book on the philosophy of law translated from French by Mahmud Asad. Two books, titled *Telhis-i Hikmet-i Hukuk* and *İlm-i Servet*, are exact transcriptions of notes on lectures delivered by his professor, Münif Pasha. Two more, related to fiqh methodology

and Islamic inheritance law, are Asad's own compilation, while the last book is his annotation of the new penal code.

In this article, the identity of Mahmud Asad Seydişehirî as a jurist and statesman will be considered first, and later, the six works in question will be examined in outline.

The *Rawdha-i Huquq* series appears to have consisted of a total of six works. The series may be divided into three different subcategories: lecture notes by professors, translations, and original works of authorship. Although lecture notes and translated works were originally owned by others, it is understandable that Mahmud Asad wrote his name on the cover page as their author, considering the changes he made to these works and his acknowledgment of this fact at their beginning. It can be stated that he was the editor of the books in terms of organizing lecture notes and managing the publication process.

The works in the *Rawdha-i Huquq* series are as follows:

- A. Hikmet-i Hukuk yahut Hukuk-ı Tabiiyye, 1301/1884, 84 pages
- B. Telhîs-i Hikmet-i Hukuk, 1301/1884, 224 pages
- C. Ferâidü'l-Feraiz, 1301/1884, 383 pages
- D. İlm-i Servet, 1302/1885, 176 pages
- E. Şerh-i Kanun-ı Ceza, 1302/1885, 84 pages
- F. Usûl-i Fıkh, 1302/1885, 384 pages

This article will examine these six books by conducting content analysis and will highlight their unique aspects. Accordingly, it will be shown that theories of legal technique, legal philosophy, and political economy that had been developed in the West were followed in the modern schools that educated Ottoman jurists. Furthermore, this paper will provide insights into the high academic standard of Maktab-i Huquq.

It is also worth mentioning that the long quotations drawn from Western resources on both philosophy of law and macroeconomics, accepted and written in the aforementioned new legal platforms, have not been scrutinized at all. Apart from any critique or discussion, there is almost no reference to the centuries-long legacy of fiqh on related issues, and no parallels are drawn between the two legal systems.

This paper demonstrates that in-depth research into several aspects of the last century of the Ottoman Empire is still required, particularly in terms of legal and educational changes.

Osmanlının Son Döneminde Bir Hukuk Mecrası: Ravza-İ Hukuk

Giriş

Hem siyasî hem askerî hem de dinî ve kültürel açılardan hayatî tartışmaların, eksen kaymalarının ve kopuşların adeta zirveye çıktığı Osmanlı son yüzyılı, hâlâ birçok açıdan tam olarak incelenememiştir. Tartışma konuları, bunların sebep ve sonuçları, tarafları ve gerekçeleri, ideolojik olmaktan uzak soğukkanlı değerlendirmelerle aydınlatılmaya muhtaç görünmektedir. Bu ihtiyacın söz konusu olduğu alanlardan biri de fıkıh-hukuk, yargı teşkilatı ve kanunlaştırma alanıdır.

Aslında XVIII. yüzyılın sonlarında (1774 yılında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması bu anlamda bir dönüm noktasıdır) başlayan ve 1839 Tanzimat Fermanı ile ivme kazanan yapısal değişiklikler, hissedilmekte olan zihniyet dönüşümünü de hızlandırmış ve somutlaştırmıştı. Bu gelişmelerin Osmanlı fıkıh-hukuk hayatına aksetmemesi düşünülemezdi ve nitekim öyle de oldu. Hukuk tarihçileri, Tanzimat döneminin gerek adli kurumlar gerek uygulanan hukuk kuralları ve gerekse hukuk eğitimi açısından Türk hukuk tarihinin önemli bir dönüm noktası olduğunda hemfikirdirler.

Gerçekten de hem sosyoekonomik değişiklikler hem mübrem hale gelen mevzuat ihtiyacı ve hem de dış dünyanın, özellikle İngiliz, Fransız ve Rusların baskısıyla 1840 yılından itibaren kimi millî, kimi muktebes yeni kanunlar¹ yürürlüğe girmiş², var olan Şer'îyye Mahkemeleri yanında 1847 yılında Ticaret Mahkemeleri kurulmaya başlamış, 1864'te Nizamiye Mahkemeleri devreye girmişti.³ Bir taraftan yeni kanunların uygulanması diğer taraftan yeni mahkemelerin hâkim ihtiyacının karşılanması, geleneksel meşihat-medrese-fıkıh çizgisi yanında vezâret-mektep-hukuk çizgisini gerekli kılmış ve böylece yeni yapılanma ve zihniyetle mütenasip

¹ 1256/1840 Tarihli *Caza Kanunname-i Hümayunu*, 1267/1851 Tarihli *Kanun-ı Cedid* (Yeni Ceza Kanunu), 1274/1858 Tarihli *Arazi Kanunnamesi*, 1286-1293/1869-1876 yılları arasında peyderpey yürürlüğe giren *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, 1336/1917 Tarihli *Hukuk-ı Aile Kararnamesi* ile aynı tarihli *Usul-i Muhakeme-i Şer'îyye Kararnamesi* millî kanunlar; 1254/1838 Tarihli *Askerî Ceza Kanunu*, 1266/1850 Tarihli *Ticaret Kanunnamesi*, 1272/1855 Tarihli *Men-i İrtikâp Kanunnamesi*, 1274/1858 Tarihli *Ceza Kanunname-i Hümayunu* ile 1280/1863 Tarihli *Ticaret-i Bahriyye Kanunnamesi* Batı menşeli kanunlar arasında hatırlanabilir. Ayrıntılar için bk. Mehmet Âkif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi* (Hars Yayıncılık 2005) 456 vd.; Mustafa Avcı, *Türk Hukuk Tarihi Dersleri* (Mimmoza Yayıncılık 2015) 559 vd. Tam da bu noktada şu çalışmaya işaret etmekte yarar vardır: Tuncer Namlı, *Tanzimat ve Sonrası Dönem Kanunlaştırmaları Karşısında İslâm Âlimlerinin Aldığı Tavır ve Bunun Neticeleri* (EÜSBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1988)

² Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, “Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat”, *Tanzimat- I* (MEB Yayınları 1940), 139 vd.; Gülnihal Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi* (TTK Yayınları 1996), 48 vd.; Mustafa Şentop, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Hukuku* (Yaylacık Matbaası 2004); Said Nuri Akgündüz, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Hukuku Uygulanması* (MÜSBE Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2010); Tahir Taner, “Tanzimat Devrinde Ceza Hukuku”, *Tanzimat-I* (MEB Yayınları 1940), 221-232; Mustafa Şentop, “Tanzimat Dönemi Kanunlaştırma Faaliyetleri Literatürü” (2005) 3 (5) TALİD 647, 672; Mehmet Âkif Aydın, “Arazi Kanunnamesi” (1991) 3 DİA <<https://islamansiklopedisi.org.tr/arazi-kanunnamesi>> Erişim 15.08.2019; Ali Akyıldız, “Tanzimat” (2011) 40 DİA <<https://islamansiklopedisi.org.tr/tanzimat>> Erişim 15.08.2019.

³ Ekrem Buğra Ekinci, *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri* (Arı Sanat Yayınları 2004); Sedat Bingöl, *Tanzimat Devrinde Osmanlıda Yargı Reformu* (Anadolu Üniversitesi Yayınları 2004); Mustafa Reşit Belgesay, “Tanzimat ve Adliye Teşkilâtı”, *Tanzimat I* (MEB Yayınları 1940) 213 vd.; Hulusi Yavuz, “Adliye Nezareti”, (1998) 1 DİA <<https://islamansiklopedisi.org.tr/adliye-nezareti>> Erişim 15.08.2019; M. Macit Kenanoğlu, “Nizâmiye Mahkemeleri” (2007) 33 DİA <<https://islamansiklopedisi.org.tr/nizamiye-mahkemeleri>> Erişim 15.08.2019.

bir hukuk eğitimi de ete kemiğe bürünmüştü. Bu bağlamda önce Adliye Nezareti bünyesinde 1870 tarihinde eğitim süresi bir yıl olan Kavânin ve Nizâmât Dershanesi kurulmuştu. Bunun Adliye Nezâreti'nin memur ve hâkim ihtiyacını karşılayamaması sebebiyle bu defa Maarif Nezaretinin 1874 yılında müdür Sava Paşa'yı (ö. 1904) görevlendirmesiyle Galatasaray Mekteb-i Sultanîsi bünyesinde gayri müslimlerin de kabul edildiği⁴ üç yıllık (1885 yılında dört yıla çıkarılacaktır) bir yükseköğretim kurumu olan Mekteb-i Hukuk-ı Sultanî açılmış, 1880 yılında Adliye Nezareti'ne bağlı olarak da Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne öğretime başlamıştı.⁵ Bir süre sonra bu iki okul Mekteb-i Hukuk adıyla birleştirilmiş ve 1909 yılında da Darülfünun'a bağlanmış ve Mekteb-i Hukuk-ı Âliye adını almıştı.⁶

Yaşanan bu süreçler, Osmanlı'nın daha önce "fıkıh" merkezli olan yargısal ve normatif yapısını "hukuk" merkezli bir yapıya dönüştürmeye başlamıştır.⁷ İşte bu bağlamda oluşan yeni mecralardan biri de Seydişehirli hukukçu ve devlet adamı Mahmud Esad'ın (1856-1917) yönettiği *Ravza-i Hukuk*'tur. Burada önce Osmanlının son yıllarına hem bir devlet adamı hem de müellif bir hukuk adamı olarak tesir etmiş olan Mahmud Esad Seydişehrî'yi bu yönleriyle tanıttık ardından Ravza-i Hukuk serisini ve muhtevasını kısa notlarla dikkatlere sunacağız.

I. Bir Devlet ve Hukuk Adamı Olarak Mahmud Esad Seydişehrî

1856 yılında Seydişehir'de doğan Mahmud Esad, ilk eğitimlerini Seydişehir ve Konya'da aldıktan sonra İstanbul'da 15 yıl resmî medrese eğitimine devam etmiş, 1880'de açılan Mekteb-i Hukuk'a kayıt yaptırdıktan kısa süre sonra hocası Elbasanlı Abdülkerim Efendi'den medrese ilimlerine dair icazet almıştır. 1881'de Bâb-ı

⁴ 1874 yılında açılan Mekteb-i Hukuk-ı Sultanî ilk yılında, Fethi Gedikli'nin tespitlerine göre 21 (yirmi bir) öğrencisini yılsonu sınavlarına almış, iki yıl gecikmeyle 1879 yılında da 6 (altı) kişiyle ilk mezunlarını vermiştir. Gedikli, Mahmud Cevad'ın *Maârif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı* isimli eserindeki "iki seneden beri malumatlı zevat yetiştirmeye başladığı gibi" ifadesinden ve başka bazı bilgilerden istidlalle ilk mezuniyetin bu tarihte gerçekleşmiş olabileceği sonucuna ulaşmaktadır. Bu ilk mezunlar arasında bir Müslümanın bulunmaması da ayrıca dikkat çekicidir. Nitekim Mahmud Cevad "*Mektepten mezun olan bu altı şâkirdin hiçbirisi(nin) İslam'dan olmaması şâyân-ı teessîftür*" demek durumunda kalmıştır. 1880 yılındaki 2. devre mezunları ise biri Müslüman, biri Rum ve beşi Ermeni olmak üzere toplam yedi kişidir. (Bu bilgiler için bk. Fethi Gedikli, "İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Ne Zaman Kuruldu?" (2011) 69 İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası 93, 96-97). Nuran Koyuncu ise ilk mezuniyetin, yukarıda din ve milliyetleri belirtilen yedi kişiyle 1880 yılında gerçekleştiğini kaydeder. (bk. Nuran Koyuncu, "Hukuk Mektebinin Doğuşu" (2012) 3 (16) Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 175).

⁵ Adliye Nâzırı Ahmet Cevdet Paşa, açılışa yaptığı konuşmadaki şu cümleleriyle bu mektebin önemini vurgulayacaktır: "*Efendilerim, ilm-i hukukun lüzum ve fâidesi ve bizim buna ne mertebe muhtaç olduğumuz mâlûm ve müsellemdir. Dersaadette bir hukuk mektebi kışâdî arzu olunuyordu. Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye'nin teşkilinde bunun bir mertebe daha ehemmiyeti arttı [...] Efendiler, tahsil edeceğimiz ilmin kadri pek büyüktür. Biliyorsunuz ki hesap ve hendese ve kimya gibi ulûm-ı akliyyeyi tâlim için peygamberler gelmedi ama kavânin-i şer'iyeyi telkin ve tebliği için peygamberler geldi. Bu babta başka delil iradına hâcet görmem". Cemil Bilsel, "Öğrenirken ve Öğretirken Beraber" *Ebû'l'ulâ Mardin'e Armağan* (İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları 1944) 82'den naklen; Koyuncu (n 4) 176.*

⁶ Ayrıntılar için bk. Koyuncu (n4) 163 vd.; İlhan Tekeli ve İlkin Selim, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü* (TTK Yayınları 1993); Adnan Şişman, "Galatasaray Mekteb-i Sultanîsi" (1996) 13 DİA <<https://islamansiklopedisi.org.tr/galatasaray-mekteb-i-sultanisi>> Erişim 14.08.2019; Gülnihal Bozkurt, "Türkiye'de Hukuk Eğitiminin Tarihçesi" iç Adnan Güriz (edr) *Hukuk Öğretimi Sempozyumu, 13-14 Mayıs 1993* (Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları 1993) 51, 70.

⁷ bk. Abdurrahman Nur, *Disciplinary Transformation of Late Ottoman Legal Education (1826-1926): An Interactional Field Analysis* (İstanbul Şehir Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi 2015)

Vâlâ-i Fetvâ'daki imtihanları kazanarak dersiâm olmuş ve Fatih Camii'nde medrese öğrencilerine çeşitli dersler okutmuştur. Bu arada askerî lise niteliğinde olan Menşe-i Muallimîn-i Askerî'ye tek sivil öğrenci olarak kaydolmuş, burada cebir, fen bilimleri ve sosyal bilimler alanındaki derslerde üstün başarı göstererek yüksek matematik öğretmeni diploması almaya hak kazanmıştır. Memuriyet hayatına 1879 yılında Gülhane Askerî Rüşdiyesi'nde öğretmenlik yaparak başlamış, muhtelif okullardaki görevleri sırasında o günün ihtiyaçlarına cevap verecek birçok ders kitabı telif etmiştir. Tanzimat döneminde eğitim sisteminin değişen şartlarına uyum sağlayacak şekilde coğrafya ve tabiat bilimleri gibi farklı alanlarda Batı'da öne çıkan önemli kitapları da Türkçe'ye çevirerek büyük bir boşluğu doldurmuştur. Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne yani bugünkü Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin ilk şeklinde devletler hukuku, servet ilmi (genel iktisat) ve hukuk tarihi gibi dersler vermiştir. Bu görevlerin yanında 1899'dan itibaren Mekteb-i Hukuk'ta *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye* dersinin sorumluluğunu üstlenmiştir.

Öğretmenlikten sonra 1885 yılında Aydın vilâyeti İzmir Bidâyet Mahkemesi Birinci Reisliğine tayin edilen Mahmud Esad, 11 yıl süren bu görevinin ardından 1896 yılında Maliye Hazinesi Hukuk Müşaviri olarak tekrar İstanbul'a görevlendirilmiştir. Bu süre zarfında Fransa Milletlerarası Tarih Akademisi Derneği'nde daimî üye olarak bulunmuştur.

Mahmud Esad 1909'da Defter-i Hâkânî Nâzirliği'na (Tapu Kadastro Bakanlığı) getirilmiştir. Bu görevdeyken ileride kendi adıyla anılacak olan, taşınmaz malların tasarruf hukukuna ait mevzuatın Avrupa'daki standartlara uygun olarak çıkartılmasını sağlamıştır. Bu bağlamda 1912 tarihli Emvâl-i Gayr-i menkûlenin Tahdit ve Tahriri Hakkında Kanun-ı Muvakkat ile kadastronun temelleri atılmıştır. Bu yasal düzenlemeler, Osmanlı'da toprakların mülkiyet ve tasarruf hakları hakkında sistematik ilk çalışmalar konumundadır. Böylece ilk defa kadastro çalışmaları da başlatılarak şahısların arazileri üzerindeki hakları kanunî teminat altına alınmıştır. Defter-i Hâkânî Nâzirliği yaptığı dönemde ayrıca, aynı anda Adliye Nâzirliği görevini de vekâleten devam ettiren Mahmud Esad Efendi'nin bu mesaisi, birden çok önemli devlet görevini aynı anda devam ettirebilmesi açısından dikkate şâyândır. 1913'te Şûrâ-yı Devlet (Danıştay) Tanzimat Dairesi reisliğine getirilen Mahmud Esad, 17 Ekim 1915 tarihinde Isparta mebusluğuna seçilmiştir. Bu görevi sırasında⁸ 1917 tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi'ni hazırlayan heyete de başkanlık yapmıştır.

⁸ Bazı kaynaklar Isparta mebusluğunun ancak 17 (on yedi) gün sürdüğünü ve 3 Kasım'da bu görevinden istifa ederek emekliliğini istediğini belirtirler. Mesela bk. Mahmud Esad Seydişehirî, *İslâm Tarihi*, haz. Ahmed Lütfi Kazancı ve Osman Kazancı (Marifet Yayınları, 1995) Süleyman Uludağ'ın girişi 6; *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi* (Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık 1999) 68; Murtaza Köse, "Seydişehirli Mahmut Esad'ın Hayatı, Eserleri ve İlmi Kişiliği" *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* (2003) (2) 207, 213. Fakat bu bilgi doğru değildir. İstifası kabul edilmemiş ve mebusluğu 1917 yılındaki vefatına kadar sürmüştür. bk. Mehmet Önder, *Seydişehir Tarihi* (Seydişehir Belediyesi Yayınları 1986) 168; <<http://konyaninalimvehocalari.konyacami.com/mahmut-esat-efendi/>> Erişim: 26.01.2020. Nitekim Meclis'in, Rûmî 1332-1333/Miladî 1917 yılındaki 3. Devre Toplantılarında Isparta mebusu sıfatıyla yaptığı konuşmalar zabıtlarda yer almaktadır. Bk. *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi: Dönem 3 [1330-1334]* (Türkiye Büyük Millet Meclisi Matbaası 1991).

Eğitim-öğretim ve siyaset hizmetiyle dolu hareketli hayatı, 27 Mart 1917’de sona eren Mahmud Esad’ın na’şısı Fatih Camii haziresine defnedilmiştir. Sahip olduğu ilmî kimliği ve dirayeti, onu devletin en yüksek ilmî makamı olan Şeyhülislâmlık makamına aday gösterilmesini sağlamıştır.⁹

Burada yeri gelmişken merhum Mahmud Esad Seydişehir’i’nin vefat tarihiyle ilgili bir iltibasa da işaret etmekte fayda vardır. Merhumun vefat tarihi birçok kaynaktan yanlış olarak 18 Mart 1918 olarak kaydedilmiştir. Mesela Ebül’ulâ Mardin, *Huzur Dersleri*’nde; *TDV İslam Ansiklopedisi* (DİA) ve *Türk Ansiklopedisi*¹⁰ de ilgili maddelerinde bu hatalı tarihi tekrarlamışlardır. Oysa Seydişehir’i’nin vefatı, Meclis-i Mebûsan kayıtlarına ve bazı günlük gazetelerin haberlerine göre 1917 Martı’nda vuku bulmuştur. Nitekim Meclis-i Mebûsan Reisi Âdil Efendi, Makâm-ı Sâmi-i Sadâret-penâhi’ye hitaben yazdığı 15 Cemâziye’l-âhir 1335/07 Nisan 1333 tarihli -ki 07 Nisan 1917’ye tekabül etmektedir- yazıda “İsparta Mebûsu Mahmud Esad Efendi’den inhilal eden mebûsluğa diğer bir zâtın intihâbı zımında iktizâ-yı hâlin ifâ buyrulması”nı talep etmektedir.¹¹ Diğer taraftan *İkdâm Gazetesi*’nin 06 Cümâde’l-âhira 1335/30 Mart 1333/30 Mart 1917 tarihli nüshasında Mahmud Esad’ın vefatı şu cümlelerle haber yapılmıştır: “Bu müessif haberle acaba memleketimizde müteessir olmayan fert var mıdır? Bir millet içinde öyle nadir şahsiyetler vardır ki, bunların mevcudiyeti millî bir coşku yaratır. Fikirleri de keza millî bir tesiri davet eder.”¹²

Böylece Mahmud Esad’ın 1917 yılının Mart ayında vefat etmiş olduğu tebeyyün etmektedir. Fakat acaba vefat hangi gün gerçekleşmiştir? Bu konuda da farklı tespitler yapılmıştır. Her ne kadar Ömer Nasuhi Bilmen (ö. 1971) ve Mehmet Önder (ö. 2004) gibi bazı kaynaklar, vefat tarihi olarak 28 Mart 1917’yi vermiş olsa da merhumun üçüncü kuşak torunu Hande Kadaster’in, merhum Seydişehir’i’nin kızı ve kendisinin de halası olan Minhac Hanım’a dayanan açıklamasına göre doğru tarih 27 Mart 1917’dir.¹³

Mekteb-i Hukuk açıldığı zaman ilk kayıt yaptıran öğrenci olmasından hareketle bu alana ilgisini; aynı mektep/fakülteden 1886’da ikincilikle mezun olması¹⁴ dolayısıyla da bu alandaki yeteneğini görmek mümkündür. Okuttuğu dersler ve içerikleri,

⁹ Bu bilgiler için bk. Mardin, Ebül’ulâ, *Huzur Dersleri*, nşr. İsmet Sungurbey C II (İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları 1966) 337 vd.; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslâmîyye ve İstilahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, C I (Bilmen Yayınevi 1986) 433; Hasan Basri Erk, *Meşhur Türk Hukukçuları*, (yayınevi ve tarihi yok) 354 vd.; Önder (n 8) 167 vd.; Ali Erdoğan, “Mahmud Es’ad Seydişehir, Hayatı, Eserleri ve İslâm Tarihçiliğindeki Yeri” (Marmara Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2002) 40; Emre Altıntaş, “Mahmud Esad Seydişehir’in Fıkıh Düşüncesi” (Marmara Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2010) 13; Seydişehir (n 8), Süleyman Uludağ’ın girişi, s. 5-10; Adem Atalay, *Mahmud Es’ad Efendi* (Tekin Kitabevi 2010); Köse (n 8) 207 vd.; Ali Adem Yörük, “Hukuk Tarihi Dersinin İhdâsı ve Mahmud Esad Seydişehir” (2012) 70 (1) *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası* 489, 489 vd.; Ali Erdoğan, “Seydişehir” (2009) 37 DİA <<https://islamansiklopedisi.org.tr/seydişehir>> Erişim 26.01.2020.

¹⁰ *Türk Ansiklopedisi* (Millî Eğitim Basımevi 1975) C XXIII 174 vd.

¹¹ Atalay (n 9) 149.

¹² Atalay (n 9) 191.

¹³ Belgeler ve açıklamalar için bk Atalay (n 9) 144 vd.; 189 vd.

¹⁴ Erdoğan (n 9) 29.

Osmanlı Devleti'ndeki hukuk eğitiminin tarihine ve Osmanlı modernleşmesine ışık tutması açısından önemlidir. Mekteb-i Hukuk'ta Nikâh, Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye, Mukayese-i Kavânîn (Karşılaştırmalı Hukuk), İktisat; Mekteb-i Mülkiye'de İktisat, Hukuk-ı Düvel (Devletler Hukuku); Darülfünun Edebiyat Şubesi'nde Tarih-i İslâm; Mekteb-i Kudât'ta Hukuk-ı Düvel ve Tarih-i İslâm dersleri vermiştir. Nitekim vefatından hemen öncesine kadar Mekteb-i Hukuk'ta Tarih-i Hukuk derslerini vermeye devam etmiştir.¹⁵

Hukuka dair eserlerinde sadece kanunların formel yönünü değil, ruhunu ve felsefesini de tahlil eden Mahmud Esad, Tanzimat ile birlikte sıkça gündeme gelen; hakkaniyet, adalet, ahlak-hukuk ilişkisi, insan tabiatı ve hukuk ilişkisi gibi kavramları da konuşma ve yazılarına konu etmiş ve bunların içlerini ustalıklıca doldurmuştur. Onun bu kavramlara ne denli önem verdiğini 1913'de Alman Profesör Susheim'a yazdığı mektuptaki şu satırları göstermektedir:

“30 seneden beri bulunduğum memuriyetlerde adalet ve eşitlik fikrinden zerre kadar ayrılmadım. Aslında adaleti icra etmekten vicdani bir zevk aldığım halde bir gayrimüslim lehine adalet icra etmekten fazla olarak bir de milli bir zevk duyuyorum. Bir de mağdur ve biçarelerin hakkını meydana çıkarmakla o derece mutlu olurum ki sevincimden çok kere ağladığımı bilirim.”¹⁶

Öğrencilerinden biri olan Ömer Nasuhi Bilmen de kendisi hakkında şöyle demiştir: “Merhum Mahmud Esad Efendi'den iki sene Devletler Hukuku okumuş, vatanperverâne mütalaalarından da ayrıca istifade etmiştik. Pek çalışkan, intizamperver bir zât idi.”¹⁷

Mahmud Esad'ın hukukçuluğu bağlamında 1917 tarihli *Hukuk-ı Aile Kararnamesi* kuşku yok ki, ayrı bir yerde durmaktadır. Zira onun başkanlığını yaptığı komisyonca hazırlanan Hukuk-ı Aile Kararnamesi, fıkıh tarihinde bir dönüm noktası teşkil etmekte ve bu yönüyle burada ayrıca ele alınmayı hak etmektedir.

1869-1876 yılları arasında peyderpey yürürlüğe giren *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*'de ele alınmayan konuları hazırlamak ve yapılması düşünülen değişiklikleri gerçekleştirmek için İttihad ve Terakki Fırkası'nın iktidarı sırasında birçok komisyon kurulmuş olmakla birlikte bunlardan sadece Hukûk-ı Âile Komisyonu görevini tamamlayabilmiştir.¹⁸

¹⁵ Yörük (n 9) 487.

¹⁶ Köse (n 8) 3.

¹⁷ Bilmen (n 8) C I 433.

¹⁸ Mehmet Akif Aydın, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, (Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları 1985) 163; Mehmet Akif Aydın, “Hukûk-ı Âile Kararnamesi” (1998) 18 DİA <<https://islamansiklopedisi.org.tr/hukuk-i-aile-kararnamesi>> Erişim 28.01.2020.

Aile hukukunu ilgilendiren kuralların tespit ve kanunlaştırılması amacıyla kurulan komisyona o sırada Isparta mebusu olan Mahmud Esad Efendi başkan olarak seçilmiştir. Komisyonun diğer üyeleri ise Fetvâhâne mümeyyizlerinden Hâfız Şevket Efendi, Menteşe mebûsu Mansûrîzâde Said Bey, Şûrâ-yı Devlet âzasından Ali Baş Hanbe (Hampa) Efendi ve Mahkeme-i Evkaf Kadısı Mustafa Fevzi Efendi idi.¹⁹ Bu komisyon o zamana kadar İslâm tarihinde örneği görülmemiş bir yöntem ve zihniyetle çalışmıştır. Sadece Müslümanlarla ilgili hükümleri değil, vatandaş konumundaki Yahudi ve Hristiyanlarla ilgili hükümleri de Hahambaşılık ile Patrikhane'den geldiği şekliyle kanunlaştırmış olması *yöntem*; sadece bir mezhebe (Hanefî mezhebine) göre değil de gereklikçe diğer mezhep ve içtihatlardan da istifadeyle hazırlanmış olması ise *zihniyet* farklılığını göstermektedir.

Mahmud Esad'ın vefatından sonra 25 Ekim 1917 tarihinde yürürlüğe giren Kararname'de, Tanzimat'la birlikte Osmanlı'da güçlenen ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Batıcı kanadının da desteğini alan Feminist itirazlar, Mahmud Esad'ın dirayetine takılmış ve her bir konu, İslâm hukukunun zengin mirası çerçevesinde çözüme kavuşturulmuştur. Fakat ne yazık ki, söz konusu kararname, içten ve dıştan gelen yoğun baskılar nedeniyle sadece bir buçuk yıl hükümferma olabilmiş ve nihayet 19 Haziran 1919 yılında yürürlükten kaldırılmıştır.²⁰ Bu tarihten sonra İsviçre Medeni Kanunu'nun 1926 yılındaki kabulüne kadar aile hukuku alanında İslâm hukukuna dayalı kanun yapma faaliyetleri olmuşsa da bunlar ne yürürlüğe girebilmiş ne de seviye olarak Hukûk-ı Âile Kararnâmesi'ne ulaşabilmiştir.²¹

II. Ravza-i Hukuk Serisi

Ravza-i Hukuk, Mahmud Esad Efendi'nin Mekteb-i Hukuk'ta henüz öğrenci olarak bulunduğu (1880-1886) dönemin sonuna doğru 1884-1885 yıllarında kendi gayretleriyle neşrettiği bir haftalık dergi ve bu mecrada yayınlanan kitap serisidir. Derginin ilk sayısı 18 Cemâziye'l-evvel 1301/6 Mart 1300/16 Mart 1884 tarihinde neşredilmiştir.²² Kendisinin ikincilikle mezun olduğu Mekteb-i Hukuk'tan birincilikle mezun olan Sabit Efendi de daha önce 17 Safer 1298/7 Kanun-ı sâni 1296/18 Ocak 1881 tarihinde ilk sayısı neşredilen *Medrese-i Hukuk* adında benzer bir seri çıkarmıştır. Bu ikinci seri, Ravza-i Hukuk'a nazaran sayıca ve muhtevaca daha az eser vermiştir.²³

¹⁹ Aydın, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, (n 18) 163; Aydın, "Hukûk-ı Âile Kararnâmesi" (n 18).

²⁰ Altıntaş (n 9) 16.

²¹ Bk Mehmet Ünal, "Medenî Kanunun Kabulünden Önce Türk Aile Hukukuna İlişkin Düzenlemeler ve Özellikle 1917 Tarihli Hukuk-i Aile Kararnâmesi" (1978) 37 (1) AÜ Hukuk Fakültesi Dergisi 195, 195 vd.; Aydın, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku* (n 18) 150 vd.; Abdullah Akdoğan, *Türkiye'de 1919-1926 Yılları Arasında Aile Hukuku Alanındaki Kanunlaştırma Çalışmaları*, (Marmara Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, 1999).

²² Ravza-i Hukuk'a Ocak 1884'te ruhsat verildiği bilgisi için bk. Mehmed Murad, *Devr-i Hamidî Asârı*, Dersaadet, Matbaa-i Osmaniye, 1308, s. 153'den naklen Ali Âdem Yörük, *Mekteb-î Hukuk'un Kuruluşu ve Faaliyetleri (1878-1900)* (Marmara Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi 2008) 151.

²³ Yörük (n 9) 150 vd.

Mahmud Esad, niçin böyle bir teşebbüste bulunduğunu Ravza-i Hukuk'un ilk sayısındaki mukaddimesinde “Mekteb-i Hukuk son sınıf öğrencilerinden ve birinci sınıf dava vekillerinden Mahmud Esad” imzasıyla şöyle açıklar:

“Bir memleket ahalisinin vücûd-ı maddîsi için ilm-i tîb ne derece elzem ise vücûd-ı manevîsi için de ilm-i hukuk o kadar ehem idüğü cümle erbâb-ı elbâb [akıl sahipleri] nezdinde müsellem bir keyfiyettir. Hatta eâzim-i hükemâdan bir zat “Hukuk hayattır” diyerek bu dakikaya [önemli hususa] işaret eylemiştir. Bir memlekette mer’iyyü’l-icra kavânîni [yürürlükte olan kanunları] velev icmâlen olsun bilmeyen kimsenin o memlekette yaşaması kâbil olamaz. Ne hacet, davasında haklı olduğu halde kanunlara âşina olmadığı cihetle bazı hukukunu zâyî edenler dahî görülmüyor. Bâhusus hükkâm ve me’murîn-i adliyye ile avukatlar için ilm-i hukukun kâffe-i aksâmına kemaliyle vukuf, derece-i vücûda olup, yalnız mehâkimde istihdam ile ameliyyat ve fiiliyyatını görerek o cihette kesb-i mümârese eylemek bir hâkim ve avukat için kâfi olamaz. Çünkü hükkâm kendilerine arz olunan her türlü davayı hal ve fasletmeye kanunen mecbur olup, hatta o babda sarahat-i kanuniyye [kanunun açık hükmü] olmasa bile kıyas tarikiyle hükmetmeleri lazım olduğu gibi, bir vekil de kendine müracaat vukûunda haklı veya haksız olduğunu görüp ona göre cevap vermek icap eder. Nazariyyât-ı hukuka [hukuk teorilerine] vâkıf olmayan ve kavânîni esbâb ve delâilîyle bilmeyen hâkim, vereceği kararda pek de isabet edemez ve öyle bir avukat, müvekkilinin hukukunu muhafazaya muktedir olamaz. İşte teb’asının nîk-ü bed [iyi ve kötü] ahval-i âlemi, terakkiyât-ı zamana nispetle derk edebilmek iktidarını haiz ve şehd-âb-ı mearifle sırâb olmaları [bilgiye doymaları] için yeniden taraf taraf mekâtîb-i ibtidâiyye ve âliyye tesisıyla hakikaten memleketini bir mevki-i âli’l-âl terakkiye isâl eyleyen adaletnisâr [adalet dağıtan] Efendimiz Hazretleri, bilumum memurîn-i adliyyeye menşe’ olmak ve hukuk fenn-i celilinin dahî kaffe-i şubâtı, fûnûn-ı saire gibi memalik-i şâhânelerinde intişar eylemek üzere zir-i cenâh-ı müstelzimü’l-felah-ı şehri-yârilerinde [Padişahlığımızın kurtuluşu sağlayan yüce kanatları altında] bir mekteb-i hukuk teşkil ve zimâm-ı idaresini, vücûduyla memleketimizin hakiki-i iftihar eylediği Dersaadet İstinaf Mahkemesi Cinayet Kısmı azasından izzetli Emin Efendi gibi elsine-i şarkiyye ve garbiyyeye vâkıf ve fûnûn-ı şettâyâ ve bâhusus fenn-i celil-i hukukun dekkâikine bi-hakkın âşina bir zat-ı aliyyi kâdirdir ki uhde-i liyakat ve ehliyetlerine ihale, ve cihet-i tedrisine de her biri memleketimizde müşarun bi’l-benân bir takım zevat-ı kirama tefviz buyurmuşlardır.

Mekteb-i mezkûrdan henüz bâ-şehadetname [diplomalı mezun] talebe yetişmeksizin ilm-i hukuktan büyük büyük kitaplar telif ve bâzâr-ı intişara eserler vaz’ edenlerde görüldü ki işbu eserlerden ne derecelere kadar istifade olunduğu erbâb-ı mütalaanın malumudur.

Ezcümle Sabit Efendi biraderimiz *Medrese-i Hukuk*²⁴ ile memleketimizi hakikaten ihya eyledi. Bu muvaffakiyetler mahza, Padişah-ı bi-meydan-ı gazâ Abhülhamid Han-ı Sâni Efendimiz Hazretleri’nin eser-i teveccühâtı mülûkâneleri ve yukarda müdür-i mümâ ileyh Emin Efendi ile esâtiz-i kiram hazretlerinin semere-i sa’y ve himmetleridir.

Acizleri de talebesinden olmakla müftehir bulunduğum mekteb-i mezkûrda, fenn-i celil-i hukuka dair iktitâf edebildiğim [toplayabildiğim] semerâtı, bir taraftan kütüb-i fikhiyyeye diğer taraftan Avrupa müellefatına bi’l-müracaat daha pek çok fevaid ilavesiyle “Ravza-i Hukuk” namı altında neşrederek işbu lütf-u celil-i bi-âdil cihanbâninin lâzime-i teşekkür ve mahmûdetini ifaya müsâraat eyledim.

²⁴ Mahmud Esad’ın Mekteb-i Hukuk’tan arkadaşı olan Sabit Efendi’nin idaresinde çıkan ve yukarıda kısa bilgi verilen dergidir.

“Ravza-i Hukuk”, başlıca ilm-i hukuka müteallik müellefatı ve tercümeleri havi olacağı gibi edebiyat, riyazat [matematik] ve ulûm-ı tabiiyye [fen bilimleri] ile fûnun-ı sâireye dair eserleri de cami olarak şimdilik haftada bir defa arz-ı didâr edilecektir.

İşbu eser-i naçiz, hüsn-i kabule mazhar olur ise inşaallah ileride şimdikinden ziyade kesb-i intizam ve terakkî eyler.

Ve billahi't-tevfik ve aleyhi'l-ittikâl.”²⁵

Ravza-i Hukuk serisindeki kitaplar, hocaların ders notları, yabancı bir eserin tercümesi ve özgün eserler olmak üzere üç farklı kategoriye ayrılmaktadır. Her ne kadar ders notu ve tercüme olan eserler, aslen başkalarına ait olsa da Mahmud Esad'ın bu eserler üzerinde yaptığı ve mukaddimelerinde belirttiği tasarruflar göz önüne alındığında, kitapların muharriri olarak kapak sayfasına kendi ismini yazması anlaşılabilir hale gelmektedir. En azından ders notlarını düzenleyip yayın sürecini yürütmesi açısından kitapların editörlüğünü yürüttüğü söylenebilir.

Kitapların kaynağı, yazım metodu ve yayınlanış süreci hakkındaki bilgiler, her kitabın *mukaddime* ya da *ifade-i mahsusa* bölümünde mevcuttur. Kitapların içeriğinin, Mekteb-i Hukuk'un ders programıyla²⁶ bir arada düşünülünce, daha çok mektebin derslerine yardımcı konuları ihtiva etme veya ders içeriklerini özetleme ya da hocaların takrirlerini bir araya getirme amacıyla şekillendiği görülür. Gerek klasik eserlerden meydana getirilen usûl-i fıkıh ve feraiz kitabının gerekse hikmet-i hukuk, ilm-i servet ve kanun-ı cezaya dair kitapların kısa sürede yayınlanması, programda yer alan derslerde duyulan kaynak ihtiyacını gidermeye yöneliktir.

Söz konusu seri, ulaşabildiğimiz kadarıyla toplam altı eserden oluşmaktadır. Eserlerin tamamı doğrudan ya da dolaylı olarak Mahmud Esad Efendi tarafından hicrî 1301-1302 miladî 1884-1885 yıllarında yayımlanmıştır. Serinin *Telhis-i Hikmet-i Hukuk* ve *İlm-i Servet* isimli kitaplarının aslında Münif Mehmed Paşa'nın (ö. 1910)²⁷ Mekteb-i Hukuk'taki ders notlarından meydana getirildiği belirtilse de muharrir olarak kapakta Mahmud Esad'dan başka isim zikredilmemiştir. Serinin en az hacimli yayını 84 sayfa iken, bazıları 400 sayfaya yaklaşmaktadır. Yani o dönem için bir derginin hacmini fazlasıyla aşacak boyutlardadır. Bu yüzden bu seriye mecmua demekten öte, hukuk ve iktisat kitapları serisi demek daha uygun görünmektedir. Her biri farklı bir alana ait olmak üzere Ravza-i Hukuk serisinde çıkan eserler şunlardır:

²⁵ Mahmud Esad Seydişehrî (1301) (1) *Ravza-i Hukuk* 1, 1 vd.

²⁶ Bu yıllardaki ders içeriği için bk Yörük (n 9) 79.

²⁷ Hayatı ve eserleri hakkında bk M. Kayahan Özgül, *XIX Asrın Benzersiz Bir Politekniki Münif Paşa* (Dergâh Yayınları 2014); İsmail Doğan, “Münif Mehmed Paşa” (2006) 32 DİA <<https://islamansiklopedisi.org.tr/munif-mehmed-pasa>> Erişim 21.01.2020.

1. *Hikmet-i Hukuk yahut Hukuk-ı Tabîyye*, 1301/1884, 84 sayfa
2. *Telhîs-i Hikmet-i Hukuk*, 1301/1884, 224 sayfa
3. *Ferâidü'l-Feraiz*, 1301/1884, 383 sayfa
4. *İlm-i Servet*, 1302/1885, 176 sayfa
5. *Şerh-i Kanun-ı Ceza*, 1302/1885, 84 sayfa
6. *Usûl-i Fıkıh*, 1302/1885, 384 sayfa

Yukarıda sıralandığı üzere bu hukuk mecrasında altı kitap yayınlanmış görünmektedir. Burada işbu altı kitabı, içeriklerine ve özgün yönlerine temas ederek daha yakından tanımaya çalışacağız.

A. Hikmet-i Hukuk yahut Hukuk-ı Tabîyye

Serinin ilk sayısında yayınlanan bu kitap, gerçekte Alman hukuk ve siyaset felsefecisi Heinrich Ahrens'in (ö. 1874) *Cours de Droit Naturel Ou de Philosophie Du Droit* isimli eserine dayanmaktadır. Münif Mehmed Paşa, Mekteb-i Hukuk'taki derslerinde bu kitabı takrir etmiş, onu adeta Osmanlı Türkçesine aktarmıştır. Bununla birlikte Mahmud Esad eserin önsözünde Ahrens'in kitabını esas alarak ilaveler yaptığına ve ihtiyaç duyulan yerlerde konuyla ilgili başka yayınlara da müracaat ederek muhtevasını zenginleştirdiğine şöyle işaret etmektedir:

“Mukaddimede gösterildiği vechile *Ravza-i Hukuk*, ilm-i hukuka müteallik eserleri cami olacağından işbu vazifesini ifaya, evvel *hikmet-i hukuktan* bed' edecektir.

Bizde kâffe-i ahkâm esasen şer-i şerife müstenid olmakla, ahkâm-ı şer'iyyenin edilleden ahz ve istinbatı tariki, *usul-i fıkıh* namındaki ilm-i şerif ile tahsil edilmektedir ki ulemâ-yı islâmiyye tarafından bu ilme dair pek çok kitaplar tedvin edilmiştir.

Kavânîn-i adliyye ise yeniden teşkil buyurulup bazıları Avrupa kavânîninden iktibas olunmakla onun da esasına kesb-i ittıla eylemek icap ediyor. Fi'l-vâki Avrupa'da, kavânînin esbab-ı mûcibe ve ilelini [dayanak ve gerekçelerini] mübeyyin funun-ı şettâ tedvin olunmakta ise de şimdiye kadar bu ilimler bizde intişar edememiş idi. Bu kere Mekteb-i hukuk programına *Medhal-i Hukuk* ve *Hikmet-i Hukuk* gibi Avrupa kavânîninin esasından bâhis ilimler ithal edilmiş ve bâhusus muallim-i ekremimiz devletlü Münif Paşa hazretleri gibi ulum-ı akliyye ve nakliyyeyi cami bir âlim-i bî-nazîr tarafından, suret-i mükemmele ve fevkaladede izah ve tedris olunmuş olmakla o cihet dahî, matlub-ı vecîhle ikmal buyurulmuştur. *Medhal-i Hukuk* Sabit Efendi biraderimiz tarafından *Medrese-i Hukuk*'a derç edilmiş ise de *Hikmet-i Hukuk*'a müteallik, meydan-ı intişara henüz bir eser vaz' olunmamış idi. İşte *Ravza-i*

Hukuk bu vazifeyi deruhde ediyor. Bu eser Almanya eâzim-i hükemâsından [önde gelen filozoflarından] Henry Ahrens nam muallim-i meşhurun *Hikmet-i Hukuk yahud Hukuk-ı Tabîî* nam kitabı esas ittihaz edilerek vücuda gelmiş ve tafsilat-ı lâzime için dahî müellefât-ı sâireye müracaat olunmuştur.”²⁸

Mahmud Esad’ın, derslerde tuttuğu notların ötesinde kendisinin de dediği gibi kaynak kitabın Fransızca baskısı yanında başka eserlere de müracaatla vücuda getirdiği kitabın içeriği şu alt başlıklardan oluşmaktadır:

Hikmet-i hukukun tarifi, menşei ve gayesi; Hikmet-i hukukun Tarih-i hukuk ve Hukuk-ı siyasiye ile münasebâtı; Hikmet-i hukukun faidesi; Hukuk-ı tabîiyye’nin tafsilat-ı tarihiyyesi ve Hikmet-i hukuktaki muhtelif mezheplerin tetkiki; Ulûm ve sanayinin teceddüdü zamanından beri Hikmet-i hukukun terakkisi; Hikmet-i hukukun kurûn-ı ahîra esnasındaki [son dönemlerdeki] vukuat-ı tarihiyyesi; İştirâkiyyûn [komünizm] mezhebi.

Büyük ölçüde Henri Ahrens’in kaynak kitabı esas alındığı için içeriğinde İngiliz Thomas More, Jeremy Bentham ve Thomas Hobbes, İtalyan Niccolò Machiavelli ve Jean-Jacques Rousseau, Hollandalı Hugo Grotius ile Alman Georg Wilhelm Friedrich Hegel ve Immanuel Kant’ın düşüncelerini ele alan kitapta, fıkıh mirasına neredeyse hiç atıf yapılmamış olması dikkati çekmektedir.

B. Telhîs-i Hikmet-i Hukuk

Ravza-i Hukuk’un 29 Şaban 1301/11 Haziran 1300 tarihli 15. sayısında yayımlanan bu eser, Mahmud Esad’ın *İfade-i Mahsûsa*’da belirttiğine göre hocası Münif Paşa’nın ders notlarına dayanmaktadır:

“Hikmet-i Hukuk esna-yı tedrisimde muallim-i müşarûn ileyh [Münif Paşa] hazretlerinin takrir-i âlilerini hemen harfiyyen denilecek derecede zabt ve tahrir gayret eylemiş idim. Mektep refiklerimden bazıları, hikmet-i hukuka dair olan derslerin kitap şekline bi-lâ firâğ tab’ ve neşr olunmasını ihtar etmeleri üzerine hakikaten böyle bir metn-i metnin [sağlam bir kitabın] bâzâr-ı intişara vaz’ edilmesi [yayımlanması], mektep şâkirdanına menfaat-ı külliyyeyi mucib olacağı gibi muallim-i müşarûn ileyh hazretlerinden tedrise muvaffak olamayan erbab-ı mütalaaaya ve bâhusus avukatlara ve fenn-i hukuk müşteğillerine fevkalade câlib-i istifade olacağı mülâhazasına mebni, *Ravza-i Hukuk* hakkında ibraz buyurulan teveccüh ve râğbet-i umumiye teşekküren, rüfekâ-yı mûmâ ileyhın ihtarları [yukarıda zikri geçen dostların hatırlatmaları], kemal-i memnuniyetle telakki ve bu babda bir hizmet ifasına müsâraat olundu. Muallim-i müşarûn ileyh hazretlerinin takrir-i âlilerini mümkün mertebe tahrif edilmemek şartıyla *Telhis-i Hikmet-i Hukuk* namıyla *Ravza-i Hukuk*’a derç ve bu vechile faidesi ta’ mim olunacaktır.”²⁹

²⁸ Seydişehrî, *Hikmet-i Hukuk yahud Hukuk-ı Tabîiyye* (Mekteb-i Sanayi-i Şâhâne Matbaası 1301) 6 vd.

²⁹ Seydişehrî, *Telhis-i Hikmet-i Hukuk* (Sanayi-i Şâhâne Matbaası 1301) 4 vd.

Hukuk felsefesiyle ilgili bu özet metnin, Ravza'da daha önce yayınlanmaya başlayan *Hikmet-i Hukuk yahut Hukuk-ı Tabîyye* isimli eseri sekteye uğratmayacağı yine burada şu cümlelerle tasrih edilmiştir:

“*Telhis-i Hikmet-i Hukuk*’un bu suretle intişarı, ilm-i mezkura dair *Ravza*’nın tâ ibtidasından başlamış olan *Hikmet-i Hukuk yahut Hukuk-ı Tabîyye* namındaki eserin tab’ ve neşrini, asla bir günâ sekte ve tehir îras etmeyeceği [hiçbir şekilde aksatmayacağı] ayrıca ihtar olunur.”³⁰

Mahmud Esad’ın bu neşrinden bir yıl sonra, arkadaşı Sabit Efendi’nin aynı derslerde tuttuğu notlar da, *Hikmet-i Hukuk* adıyla yayınlanmıştır.³¹ Bu eser Mahmud Esad’ın çalışmasına göre daha hacimlidir. Dikkat çeken diğer bir yön de Sabit Efendi’nin çalışmasında Fransızca terimler kullanılırken, Mahmud Esad’ın bunları terk etmiş olmasıdır. Anlaşılan o ki, Mahmud Esad’ın Hikmet-i Hukuk derslerinin notlarını özetleyerek *Telhis-i Hikmet-i Hukuk* adıyla neşretmesinin ardından, Sabit Efendi kendi notlarını Fransızca terimleri de koruyarak 1302’de *Hikmet-i Hukuk* adıyla daha mufassal bir şekilde neşretmiştir.

Mahmud Esad’ın *Telhis*’i, bir giriş, iki bölüm ve bir ekten meydana gelmektedir. Eserin içeriği ana konularıyla şu şekildedir:

Giriş bölümünde hukuk felsefesinin konusu, kökeni, kaynağı, tarihi, gayesi, faydası anlatıldıktan sonra birinci bölümde hukuk teriminin vicdan ve dil açısından anlamları, insanın tabiatı, nefis-i nâtika yani insan ruhu, insanın hedefleri ve hayatının gerekleri ile hayır ve maksatlar ele alınmıştır. 12 alt başlığa ayrılan ikinci bölümün ana konularını ise hukukun temel hedefinin insan olduğu, insan hakları, bu meyanda şahsî hakları, hayat hakkı, akıl ve beden sağlığına dönük haklar, şeref ve itibar hakkı ile düelloya dair hükümler, eşitlik, hürriyet, yardımlaşma, bir arada yaşama düzeni, mülk edinme ve tasarruf hakkı, meşru müdafaa hakkı gibi hususlar oluşturmuştur.

Kitap her ne kadar Batı’da birkaç yüzyıldır yaygınlaşan hukuk felsefesi eserlerini esas alsada da yeri geldikçe İslâmî bakış açısını yansıtan cümleler de kurulmuştur. Mesela insanın manevi boyutu anlatılırken “Yüce Yaratıcı” fikriyle irtibat kurulması, ilmin öneminden bahsedilirken “العلم فريضة على كل مسلم و مسلمة/Gerekli bilgileri öğrenmek kadın-erkek her Müslümana farzdır” hadisinin³² sevk edilmesi³³, eşitlik ve hürriyet anlayışlarının incelendiği yerlerde İslâmî perspektifle mukayeseler yapması,³⁴ vicdanlara tesirin yalnız Allah’ın kudretiyle olduğunu belirtmesi³⁵ örnek olarak

³⁰ Seydişehri, *Telhis-i Hikmet-i Hukuk* (n 29) 5.

³¹ Sabit Efendi’nin derlemesinin sadeleştirilmiş hali Münif Paşa’ya nispetle 2016 yılında yeniden yayınlanmıştır: Münif Paşa, *Hikmet-i Hukuk: Hukuk Felsefesi*, sadeleştiren: Gökhan Doğan (Çizgi Kitabevi 2016).

³² İbn Mâce, *Sünen* (Çağrı Yayınları, 2000), Mukaddime, 17.

³³ Seydişehri, *Telhis-i Hikmet-i Hukuk* (n 29) 64.

³⁴ Seydişehri, *Telhis-i Hikmet-i Hukuk* (29) 70.

³⁵ “Hükemadan birisi demiştir ki, ‘Vicdanda münferiden Cenab-ı Hak hükümet etmelidir.’ Yani vicdanda hükmetmek Cenab-ı Hak’a mahsustur, başkası karışamaz. Hatta o şahıs razı olsa yine müdahale edemez. Vicdanda hiçbir hükümet-i insaniye kendisine itaat ettirmek iddiasına kıyam etmemelidir.” Seydişehri, *Telhis-i Hikmet-i Hukuk* (n 29) 120.

zikredilebilir. Ancak Avrupalı filozof ve eserlere istinat ettiği için kitabın geneline bunların bakış açısının hâkim olduğu belirtilmelidir.

Mahmud Esad imzasını taşıyan *Hikmet-i Hukuk yahut Hukuk-ı Tabîyye* ve *Telhîs-i Hikmet-i Hukuk* ile Sabit Efendi'nin yayınladığı *Hikmet-i Hukuk* kitapları, Mekteb-i Hukuk'ta eğitim gören öğrenciler üzerinde nasıl bir tesir meydana getirmiştir? Acaba Batılı hukuk nazariyelerinin insan, toplum, devlet ve eşya anlayışları bu mekteplerden mezun olan Osmanlı hukuk adamlarının hukuk tefekkürüne; insan, toplum ve eşya telakkilerine ne ölçüde tesir etmiştir? Acaba bazılarının dediği gibi: “*Hikmet-i Hukuk*'ta yer alan ve kitabın sunuş kısmında yayına hazırlayanın pek azına yer verdiği düşüncelere kabaca bakıldığında bile Münif Paşa'nın hürriyet, birey, toplum, doğal haklar, bireysel mülkiyet gibi kavramlara ilişkin liberal bakışı göze çarpmaktadır. *Hikmet-i Hukuk* vasıtasıyla hürriyet kavramının bir bütünlük arz etmesi, kişisel ve doğal hukuk (haklar) gibi düşünceler Osmanlılardaki hukuk algısını zenginleştirmiştir. *Hikmet-i Hukuk*'ta yer alan düşüncelere binaen, Osmanlılarda yüzyıllardır hüküm süren şer'î/vahyî hukuk anlayışının yanında toplumun ihtiyaçlarına, çağın gereklerine göre cevap verebilecek bir dinamizme sahip, akla dayalı bir doğal hukuk anlayışının giderek güçlendiği ve Osmanlı hukuk yapısında aklî (doğal) hukuk-vahyî (şer'î) hukuk şeklinde bir ayrışmayı derinleştirdiği söylenebilir.”³⁶ mi? Bu sorular ayrıntılı bir araştırmayı hak etmektedir.

C. Ferâidü'l-Ferâiz

Ravza-i Hukuk'un 3 Cemaziye'l-âhir 1301/20 Mart 1300 tarihli 3. sayısında neşredilen ve *Ferâizin İncileri* anlamına gelen kitap, Hanefî fakihî Muhammed b. Muhammed es-Secâvendî'nin (ö. 596/1200'den sonra)³⁷ İslâm miras hukukuna dair *el-Ferâizü's-Sirâciyye* isimli eserine dayanmaktadır.

Eserin telif ve neşir sebebini Mahmud Esad, İfade-i Mahsûsa'da şöyle açıklar:

“İlm-i şerîf-i mezkûr [ferâiz/İslâm miras hukuku], Türkçemize dahî nakledilerek muteber kitaplar yapılmış ise de bunlarda fevkalade îcaz [çok kısa tutma] ihtiyar buyurulduğundan ebhâs-ı gâmizasını [kapalı meselelerini] halledecek derecede tafsilat-ı kâfiyyeyi hâvî bir kitabımız yoktur. Âcizleri, iktidarsızlığımı itiraf ile beraber ilm-i mezkûr ile kesret-i iştigalim cihetiyle bu iştigalin bir yadigârı olmak üzere, meşhur *Sirâciyye* metn-i metînini esas ittihaz ile kütüb-i mu'teberadan istinbat eylediğim malumatı bir yere toplayarak bir risalecik kaleme almış idim [...] Mekteb-i Hukuk programına İlm-i Ferâiz, ayrıca bir ders tarzında ilave edilmekle bunu vesile addederek risale-yi mezkûreyi, perişanlıktan kurtarmayı arzu eyledim.”³⁸

³⁶ Münif Paşa, *Hikmet-i Hukuk: Hukuk Felsefesi*, sadeleştiren: Gökhan Doğan, sadeleştirenin sunuş yazısı 14.

³⁷ Bk. Ahmet Özel, “Secâvendî, Muhammed b. Muhammed” (2009) 36 DİA <<https://islamansiklopedisi.org.tr/secavendi-muhammed-b-muhammed>> Erişim 26.01.2020.

³⁸ Seydişehrî, *Ferâidü'l-Ferâiz* (Mekteb-i Sanayi Matbaası 1301) 4 vd.

Söz konusu kitap bir mukaddimeyi takiben iki bölüm ve bir hâtimeden oluşmaktadır. Mukaddimede, feraiz hesaplamaları kendisine dayandığı için matematik meseleleri (mesâil-i hisâbiyye) anlatılmış, birinci bölüm feraiz ilminin temel ilke, kural ve kaynaklarına dair teorik bilgilere (mebâdi-i ilm-i feraiz), ikinci bölüm ise feraiz ilminin, kişinin yani mûrisin vefatını takiben başlayan uygulamasına (makâsıd-ı ilm-i feraiz) tahsis edilmiştir. Miras hukukuyla ilgili diğer bazı ayrıntılar (mesâil-i şettâ) ise Hâtime başlığı altında ele alınmıştır.

Ferâidü'l-Ferâiz'in ikinci baskısı 1311, üçüncü baskısı ise 1326 yıllarında yine İstanbul'da yapılmıştır.³⁹ İlk baskıda sayfa sayısı 376 iken diğer baskılarda 304'e düşürülmüştür. Bunun sebebi, ilk baskının baş tarafında bulunan, dört işlem, kesirli sayılar ile feraiz işlemlerinde ihtiyaç duyulan diğer matematik konularına dair 76 sayfalık bölüme diğer baskılarda yer verilmemiş olmasıdır. Mekteb-i Hukuk öğrencilerine yönelik olan bu ilk baskıda dört işlem ve rasyonel sayılar gibi temel matematik konularının anlatımına yer verilmesi, öğrencilerin bu konulara olan ihtiyacından olsa gerektir.

Eserin birinci bölümünde Mahmud Esad, şer'î ilimlerin bir cüzü olan ferâiz ilminin, ilimler tasnifindeki yerini göstermek üzere geniş bir ilimler tasnifi yapar. Buna göre ilimler öncelikle tabiî/aklî ilimler ve vaz'î/naklî ilimler olmak üzere ikiye ayrılır. Tabiî ilimler akıl ve duyular ile elde edilebildiği gibi eğitim-öğretim ile de bilinebilir. Felsefî ve hikemî ilimleri bu kümede zikrettikten sonra bunların kaynağı olan tabiat, akıl ve vicdanın ilahî bir armağan olması itibarıyla bu gruptaki ilimlerin ayrıca ilm-i ilahî diye de isimlendirildiğini belirtmiştir.

Vaz'î/naklî ilimler ise herhangi bir vaz eden tarafından konulduğundan burada aklın tasarrufuna mecal yoktur; bunlar ancak nakil ve talim ile bilinebilir. Vaz'î ilimler de lisanî/edebî ilimler ve şer'î ilimler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Lisanî ilimler, aslî olanları lügat (sözlük), sarf (kelime bilimi), iştikak (köken bilimi), nahiv (gramer), meâni (yerinde söz söyleme sanatı), beyan (ifadeyi güzelleştirme sanatı), aruz ve kâfiye; fer'î olanları ise hat, karz-ı şiir (şiir okuma), inşa-yı nesir (güzel yazı sanatı) ve muhâdarat (edebî tartışma sanatı) olmak üzere toplam on iki adettir.

Şer'î ilimler, mevzusu itibarıyla iki kısımdır; biri mükelleflerin fiillerine taalluku olmayan ilimlerdir ki, bunlara ulûm-i asliyye denir. Bu da ulûm-i Kur'âniyye ve ilm-i hadis olmak üzere ikiye ayrılır. Şer'î ilimlerin ikinci kısmı ise mükelleflerin fiilleriyle alakalı olanlardır ki, bunlara da ulûm-i müstenbata denir. Bu da kendi içinde ikiye ayrılır; biri ulûm-i asliyye ve itikadiyye yani ilm-i tevhid ve sıfat [akâid ve kelâm] iken diğeri ulûm-i fer'iyye ve amelîyye yani ilm-i şerâi ve ahkâmî [fıkıh].

³⁹ Eser *Delilleri ile İslâm Miras Hukuku* (Esra Yayınları, 1994) başlığıyla İsmail Hakkı Uca tarafından günümüz Türkçesiyle de yayımlanmıştır.

İlm-i şerâî ve ahkâm da kendi içinde ilm-i usûl-i fıkıh ve ilm-i fıkıh olmak üzere iki şubeye ayrılır. Bunlardan ilm-i fıkıh, dinî ve dünyevî olmak üzere iki kısımdır. Dinî hükümler namaz, oruç ve hac gibi sırf ahirete dair olan ibadetleri ihtiva ederken dünyevî hükümler ise biri dirilerle diğeri ölümlerle alakalı olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Dirilerle alakalı olanlar münâkehat [aile hukuku], muâmelat [genellikle borçlar, eşya ve ticaret hukuku] ve ukûbat [ceza hukuku] olmak üzere üç kısımdır. Fıkıhın ölümlere taalluk eden kısmı da ferâiz [miras hukuku] ildir ki, vefat edenin terekesine taalluk eden hukuktan ve terekenin hak sahiplerine taksiminden bahseder.⁴⁰

Mahmud Esad'ın pozitif hukuk bağlamında ferâiz ilminin hukukla bağlantısını kurduğu yerde yaptığı bir sınıflama da dikkati çekmektedir:

“Bir memlekette câri olan hukuk başlıca üç kısma ayrılabilir. Birincisi siyasî, ikincisi zabtî ve üçüncüsü âdîdir.

Hukuk-ı siyasiyye, o memleketin hey'et-i siyasiyyesini ve suret-i idaresini tayin eder; asker vermek, vergi almak gibi. Bu gibi kavâninin i'tâ ettiği hukuktan yalnız o memleket ahali istifade edebileceği gibi, tahmil ettiği vezâif ile de ancak o ahali mükellef olur. Binaenaleyh ecnebi bir devlet memleketinde bulunan bir şahıs o memlekette bulunduğu müddet zarfında bu kanunun ahkâmıyla mükellef olmaz. Çünkü mükellef olmuş olsa bir anda iki tâbiyyet [vatandaşlık] altında bulunması lazımdır. Bu ise caiz değildir.⁴¹

Kavânin-i zabtiyye, bir memlekette emn ü asayişin muhafazası için yapılmış kanunlar olup o memlekette sâkin bilcümle ahali ondan istifade ettikleri cihetle cümlesi ona tâbidir.

Hukuk-ı âdiyye, umum insanlar beyninde tekevvün eden münâzaat [ihtilaf ve çekişmeler] ve muâmelâtın hasm ü faslına kâfil olduğundan [çözümünü hükme bağlanmasını sağladığından] bir devletin hukuk-ı âdiyyesi o memlekette bulunan kâffe-i eşhâsa [bütün herkese] şâmil olur.

İlm-i ferâiz [...] kaide-i umumiyeye tevfikân Memalik-i Şâhâne'de bulunan kâffe-i eşhâsa tesir ve taalluk etmesi icab eder. Binaenaleyh ecnebi bir şahıs, tebea-i Devlet-i Aliyye'den verasete nail olamaz. Çünkü ihtilaf-ı dâr, mâni-i irs olduğu yakında gelecektir [...] Fakat verese-i tebea sıfatıyla Devlet-i Aliyye mehâkimine müracaat ederler ise o vakit ilm-i ferâiz ahkâmıyla muamele edilir. Bilakis memalik-i ecnebiyyede mutavattın bir Osmanlının orada bulunan verese-i yine oradaki emvâl hakkında o memleket kanununa tâbi olur.”⁴²

⁴⁰ Seydişehrî, *Ferâidü'l-Feraiz* (n 36) 78 vd.

⁴¹ Seydişehrî bu cümleleriyle Hanefilerin benimsediği “hükümlerin mülkiliği” ilkesine işaret etmektedir. Ayrıntı için bk Ahmet Özel, *İslam Hukukunda Milletlerarası Münasebetler ve Ülke Kavramı* (Marifet Yayınları 1982), 227 vd.

⁴² Seydişehrî, *Ferâidü'l-Feraiz* (n 36) 87 vd.

D. İlm-i Servet

İskoç düşünür Adam Smith'in 1776 yılında yayınlanan *The Wealth Of Nations* (Milletlerin Zenginliği) kitabıyla başladığı kabul edilen modern iktisat ilminin Osmanlı toplumundaki ilk örneklerinden⁴³ biri sayılabilecek *İlm-i Servet*, Ravza-i Hukuk'un 16 Ramazan 1302/17 Haziran 1301 tarihli 68. sayısında neşredilmiştir. Mahmud Esad'ın "Birinci sınıf davâ vekillerinden olup Menşe-i Muallimîn-i Askerî Mektebi⁴⁴ riyâziyye-i âliye tatbikat sınıfı muallimliği şehâdetnâmesini hâiz" kimliğiyle yayınladığı eser, jeneriğinde de ifade edildiği gibi "Devletlû Münif Paşa Hazretlerinin Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne'de tadrîs buyurdıkları esnâda takrîr-i (ğ) âlilerinden zabt ve tahrîr edilerek vücûda gelmiştir."⁴⁵

Eser 176 sayfa olup bir mukaddime (giriş), üç bölüm ve bir hatime (sonuç bölümü) nden oluşmaktadır. Bazı terimlerin tanımı ile özellikle servet, menfaat, kıymet ve bahâ kavramlarının açıklandığı mukaddime sayfalarını *Tahsil-i Servet* ana başlığını taşıyan birinci bölüm takip etmektedir. İkinci bölümde *Taksim-i Servet*, üçüncü bölümde ise *İstihlâk-i Servet* ana başlıkları altında genel olarak arazi, îrad, para (akçe), istikraz ve vergi meseleleri ele alınmaktadır.

Münif Paşa'nın derslerde takrir ettiği ve Mahmud Esad'ın yorum katmaksızın adeta harfiyyen not edip aktardığı konulardan biri de ribâ yani faiz meselesidir. İlm-i Servet'in sayfalarında yerini alan bu takrirlerden bazı satırları iktibas etmek yerinde olacaktır. Zira İslâm'ın kesin olarak yasakladığı fakat modern iktisadın, liberal ekonominin vaz geçilmezlerinden biri olarak kabul ettiği faiz konusuna Mekteb-i Hukuk'ta nasıl bakıldığı önem arz etmektedir. *İlm-i Servet*'in Akçe İrâdî başlığı altında şunlar yazılmıştır:

"Şeriat-ı ğarrâ-yı İslâmiyyede akçe faizi câiz olmadığı gibi hiçbir memlekette faizciler makbûl değildir. Hattâ Aristo zamanından beri bütün milel-i muhtelifê hükemâsı, faizin adem-i meşruiyetine kâil olmuşlardır [...] Ama fâiz ile akçe ikrazını [borç verme] bil-küllîyye men etmek, sermayenin tevessü ve terakkisine manidir. Çünkü sâhib-i sermaye olan kimse, zımında bir fayda ve temettü olmadıkça akçesini ikraz edip de ma' rız-ı telefde [yok olmaya açık] bulundurmaz. Bunun neticesi olarak çok ehl-i arz âdemler [üretim yapacak kişiler], bir sanata teşebbüs edecek ise de kendi sermayesi olmadığı gibi başkalarından dahi istikraz etmediğinden sanattan mahrum olur. Hem kendilerini geçindiremez hem de sanat ve ticaretin terakkisine hizmet edemezler. Lakin faiz men edilirse akçe sahipleri ona tamâ ederek ikraz ve emlak gibi ondan istifade ederler. Ehl-i sanat dahi onu sermaye edinip hem kendileri taayyüş eder [geçinir] ve hem sanayinin terakkisine hizmet etmiş olurlar.

⁴³ Bu konuda bk. Gökhan Doğan, *Münif Paşa'nın İlm-i Tedbîr-i Memleket'i'nin Türk İktisat Tarihindeki Yeri* (Ankara Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2013) 1 vd.; Sakızlı Ohannes Efendi, *Osmanlı'da Modern İktisadın İzinde 1/Mebâdî-i İlm-i Servet-i Milel*, haz. H. Genç, F. Diğiroğlu, M. E. Özgür (Dergâh Yayınları 2015); Musa Akyığıtzade, *Osmanlı'da Modern İktisadın İzinde 2 / İlm-i Servet veyahut İlm-i İktisat*, haz. G. Albayrak, H. Genç, S. Kocakaplan (Dergâh Yayınları 2016).

⁴⁴ Askerî okullara öğretmen yetiştirmek üzere açılan eğitim kurumlarıdır. Ayrıntı için bk. Faik Unat, *Türkiye'de Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış* (MEB Yayınları, 1964) 36; Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi I-II* (Eser Kültür Yayınları 1977) 715; İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim ve Bilgi Öğretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü* (TTK Yayınları 1993) 69.

⁴⁵ Seydişehri, *İlm-i servet* (Mekteb-i Sanayi Matbaası 1302) 2.

Zamanımızda olan muâmelatın pek çoğu bu yoldadır. Bankalarda milyonlarla akçe toplanmıştır. Bunların kâffesi servet sahiplerinin akçesidir. Kadınlar, çocuklar, amele güruhu işlerinden dışlarından artırdıkları akçelerini bankalara ikraz ederler. Bu veçhile hem kendileri sermaye tedarik eder ve hem de faiziyle temettü eylerler. Eğer faiz olmazsa bu bankalar teşekkül etmeyeceği gibi halk da sermaye sahibi olamaz. Faizin kanunen adem-i cevazi, sermayenin telefine sebep olur. Çünkü eldeki sermaye durdukça sarf edilir [...]

Kanunen faiz ne kadar tecviz edilse bile mümkün mertebe az olmasına çalışmalıdır [...] Eğer faiz çok olursa âmile pek az bir şey kalır. Onunla taayyüş edemez [geçinemez] ve sanatı terke mecbur olur. Hangi memlekette akçe faizi az olursa o memleket ahalisi, sanat ve ticarete ona nisbetle faiz daha ziyade olan memlekete galebe eder. Dünyada faizi en ziyade olan memleket bizim memlekettir ki, hadd-i nizamı yüzde on iki (%12) derecesindedir. Bu da akçenin nedreti ve tâlibin kesreti sebebiyledir.

Faiz de emtia gibidir. Metalara nasıl narh koymak caiz değil ise faiz için dahi narh koymak caiz olmaz. Fil-vâki hükümetler ‘faiz yüzde üç, yüzde dört, yüzde on iki nisbetinde olacaktır’ diyerek bir nizam vaz ederler ise de bu, narh gibi değildir. Belki faizin hadd-i âzamisini beyan etmektedir.”⁴⁶

Bu satırların yazıldığı sıralarda Osmanlı Devleti’nin resmi faiz uygulamalarının ve hatta oranlarını belirleyen nizamnamelerin olduğu hatırlanmalıdır. Nitekim Devlet-i Aliyye daha 1256/1840 yılında Sultan Abdülmecid döneminde “Kâime-i Mu’tebere-i Nakdiye” adıyla, karşılığı %8 (sekiz) faizle sekiz yıl sonra ödenmek üzere tahvil niteliğinde kâğıt paralar basmıştı.⁴⁷ Bunun yanında, mer’î mevzuat içerisinde *Murâbaha Nizamnamesi* adlı bir düzenleme vardı ve bu nizamnameye göre, borçlanmalarda belli oranlar dâhilindeki faizler meşru görülmüştü. 16 Şevval 1280/13 Mart 1280/25 Mart 1864 tarihli *Murâbaha Nizamnamesi*’ne göre, borçlanmalarda yıllık %12 (on iki) resmî faiz uygulanıyordu. *Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye* yürürlükteyken 9 Receb 1304/22 Mart 1303/03 Nisan 1887 tarihinde çıkarılan ve öncekini fesheden *Murâbaha Nizamnamesi* oranları yeniden düzenlemişti. Buna göre:

Madde 1 — İşbu nizamnamenin tarihi neşrinden itibaren her nevi müdâyenât-ı âdiyye ve ticariyye faizinin haddi a’zâmî, senevî yüzde dokuz olarak tayin kılınmıştır.

Madde 2 — İşbu nizamnamenin tarih-i neşrinden mukaddem, senevî yüzde on iki hesabı ile akdedilmiş olan faiz mukaveleleri işbu nizamın ilânı gününe kadar mer’î ve muteberdir.

Madde 3 — İkrâzat faizi her kaç sene mürur eder ise etsin nihayet re’sülmal [anapara] miktarını tecavüz etmeyecektir. Re’sülmali tecavüz eden faizi hükmetmekten, bilcümle hükkâm memnudur.⁴⁸

⁴⁶ Seydişehir, *İlm-i servet* (n 45) 147 vd.

⁴⁷ bk İbrahim Artuk ve Cevriye Artuk, *İslâmî Sikkeler Kataloğu* (Millî Eğitim Basımevi 1974) C II 719.

⁴⁸ *Düstür*, I. Tertip, c. V (Başvekalet Matbaası 1937) 775 vd.

Aynı Nizamnamenin *Kanunu 'l-Murâbahati 'l-Osmâni* adıyla Lübnan'da uygulanan şekilde de oran yine %9 (dokuz) olarak tespit edilmişti.⁴⁹

E. Şerh-i Kanun-i Ceza

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat sonrası kanunlaştırma çalışmaları bağlamında 1840 yılında şer'î ve örfî hukuk kurallarını birleştiren *Ceza Kanunname-i Hümayunu* çıkarılmıştır. Bunu yine millî sayılabilecek olan 1851 tarihli *Kanun-ı Cedid* takip etmiştir. 1858 yılında radikal sayılabilecek bir tavırla 1810 tarihli Fransız Ceza Kanunu'nu (Code Pénal de 1810) esas alan Ceza Kanunnamesi (*Ceza Kanunname-i Hümayunu*) yürürlüğe girmiştir.⁵⁰ Mahmud Esad'ın *Şerh-i Kanun-i Ceza* isimli kitabı işte bu son kanunun açıklama ve yorumlanmasını hedefleyen bir çalışmadır.

Ravza-i Hukuk'un ikinci senesinde 20 Cemaziye'l-âhir 1302/25 Mart 1301 tarihli 56. sayısında neşredilen kitap 84 sayfadan müteşekkildir.

Mahmud Esad mezkûr eserinde maddeleri tek tek şerh yoluna gitmemiş, Mekteb-i Hukuk'un daha çok Batılı kaynakların hukuk anlayışını esas alan müfredatına uygun olarak hukuka dair umumi bilgiler verdikten sonra altı makale ile kanunun özünü teşkil eden hukukun küllî kaidelerinden bahsetmiştir. Kitabın içeriği ana hatlarıyla şu şekildedir:

- a. İlm-i hukukun tarifi, taksimi, gayesi, kaynakları, taksimi ve ceza hukukunun taksimi,
- b. Cezalandırma hakkı, cezalandırmanın şartları, ceza kanununun vaz'ı ve ilanı, tatbiki ve tenfizi,
- c. Ceza Kanunu'nun faydası hakkında bazı ayrıntılar,
- d. Ceza Kanunu'nun çeşitli açılardan tesirleri: Zamana, mekâna, şahıslara ve fiillere tesiri,
- e. Ceza Kanunu'nun tefsiri ve kıyası,
- f. Ceza Kanunu alanında hukuk ilminin koyduğu küllî kaidelerin hülasası.

Mahmud Esad bu son başlık altında şu yirmi kaideye yer vermiştir:⁵¹

Birinci Kaide: Osmanlıların kâffesi hürriyyet-i şahsiyyelerine mâlik ve âharın hukuk-ı hürriyyetine tecavüz etmemekle mükelleftir.

⁴⁹ Abdürrezzak Senhûri, *Masâdiru'l-hak fi'l-fikhi 'l-İslâmi* (Câmiattü'd-Düveli'l-Arabiyye 1954-1959) C III 247 vd.

⁵⁰ Bk Ahmet Gökce, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Kanunları ve Bu Kanunlardaki Ceza Müeyyideleri* (yayın evi yok 1989); Bozkurt (n 2) 95 vd.; Şentop (n 2) 10 vd.; Avcı (n 1) 559 vd.; ayrıca bk. Said Nuri Akgündüz (n 2).

⁵¹ Seydişehri, *Şerh-i Kanun-i Ceza* (Mekteb-i Sanayi Matbaası 1302) 73 vd.

İkinci Kaide: Hiçbir kimse kanunen memnu olmayan ef'âli icradan men olunamaz ve kanunun emretmediği hiçbir şeyi yapmak için icbar olunamaz.

Üçüncü Kaide: Hürriyet-i şahsiyye her türlü taarruzdan masûndur. Hiç kimse kanunun tayin ettiği sebep ve suretten mâadâ bir bahane ile mücâzât olunamaz.

Dördüncü Kaide: Her bir şahıs beriyyü'z-zimme [suçsuz ve borçsuz] addolunur; meğerki müttehem olduğuna dair, ait olduğu mahkemeden bir hüküm sadır ola.

Beşinci Kaide: Bir kimsenin cinayete müteallik bir fiilden dolayı mahkeme-i cinayette beraet-i zimmetine hükmolunduktan sonra yine ol fiilden dolayı ol kimseyi bir daha tevkif ve muhakeme etmek caiz değildir.

Altıncı Kaide: Mevâdd-ı cinaiyyede bir kimsenin ittifak veya sülûsân-ı ârâ [üçte iki çoğunlukla] ile mücrimiyyetine karar verilmedikçe mahkûm olamaz.

Yedinci Kaide: Eşhâs kanun huzurunda müsâvî addolunur. Binaenaleyh aynı maddeden dolayı tayin olunacak ceza, eşhasın ihtilafıyla tebeddül etmez. Meğer esbab-ı muhaffife veya müşeddide-i şahsiyye bulunur ise ol vakit muktezası icra olunur. Ve keza muhakemede ve hükmün icrasında kadınların ahval-i mahsusasına riayet edilir.

Sekizinci Kaide: Bir fiili, kanundan mâadâ hiçbir kimse mücrimiyyet ile tavsif edemez. Çünkü ef'alde aslolan ibahadır.

Dokuzuncu Kaide: Bir fiil işlendikten sonra men edilir ve bir ceza tayin olunur ise ol fiil, işbu ceza ile mücâzât olunamaz.

Onuncu Kaide: Umûr-ı cezaiyyede kıyas ile hükmetmek caiz değildir. Çünkü bir fiilin cürüm olmasını ancak kanun tayin eder.

On birinci Kaide: Memalik-i Osmaniyyede herkesin mesken-i menzili, taarruzdan masûndur. Kanunun tayin eylediği ahvâlden ma adâ bir sebeple hükümet tarafından cebren hiç kimsenin mesken ve menziline girilemez.

On ikinci Kaide: Mekâtîb [bilumum posta ve mektuplar] açılmaktan masûndur.

On üçüncü Kaide: Herkes hâkim-i tabîisini istemeye hakkı vardır. Binaenaleyh usûl-i muhakeme kanunu mucebince hiç kimse kanunen mensup olduğu mahkemeden başka bir mahkemeye gitmeye icbar olunamaz.

On dördüncü Kaide: Müsâdere, angarya ve cerime memnudur. Fakat muharebe esnasında usûlen tayin olunacak tekâlîf ve ahvâl bundan müstesnadır.

On beşinci Kaide: Mücâzât şahsîdir. Binaenaleyh bir kimsenin işlemiş olduğu cürümden dolayı onun akraba ve taallukatına ve sair hiçbir kimseye mücâzât olunamaz.

On altıncı Kaide: İşkence ve sair her nevi eziyet kat'iyen memnudur. Çünkü eşhastâ beraet-i zimmet asıl olduğundan bunun hilafını ispat etmek için hariçten delil getirmek lazım gelir.

On yedinci Kaide: Müdafaa serbesttir. Binaenaleyh herkes huzur-ı mahkemede hukukunu muhafaza için lüzum gördüğü vesâit-i meşruayı istimal edebilir.

On sekizinci Kaide: Âmirine itaat mucib-i beraet değildir. Memurun âmirine hürmet ve riayeti, lâzımeden ise de itaatı, kanunun tayin ettiği daireye mahsustur.

On dokuzuncu Kaide: Cehalet, mucib-i mazeret değildir. Bir fiil, kanunen men olunup halka ilan edildikten sonra onu herkes bilmiş addolunur.

Yirminci Kaide: Mahkemelerde her nevi muhakeme alenen cereyan eder ve i'lâmâtın neşrine mezuniyet vardır. Ancak kanunda musarrah esbaba mebni, mahkeme muhakemeyi hafi [duruşmanın kapalı yapılması] tutabilir.

Mahmud Esad “Bu makalede dahi Kanun-i Ceza hakkında ilm-i hukuk tarafından vaz' olunan kavaid-i külliyyeyi hulasaten zikir u îrâd ile kitabımızın medhaline hıtam verip maksada şurû edeceğimiz”⁵² diyerek bu yirmi kaide ile *Şerh-i Kanun-i Ceza*'nın aslında mukaddime bölümünü bitirdiğini beyanla asıl konuya yani kanun maddelerinin şerhine geçeceğini söylemekle birlikte, eser burada nihayete ermektedir. Hal böyle olunca onun birtakım sebeplerle devamını yazmaya imkân bulamadığı anlaşılmaktadır.⁵³

F. Usûl-i Fıkıh

Ravza-i Hukuk'un, kapağında “15 Cemâziye'l-evvel 1302/17 Şubat 1300” tarihi bulunan ikinci yılının 51. sayısında neşredilen eser 384 sayfa olup içeriği bütünüyle fıkıh usûlü meselelerine aittir. Ne var ki, özgün olarak yazılan bu eser tamamlanamamış ve “Nazmın, manaya vaz'ı itibariyle aksâmı” bahsi ile sona ermiştir.

Ravza-i Hukuk serisi içinde çıkan *Usûl-i fıkıh*, tertibi itibariyle Molla Hüsrev'in (ö. 885/1480) *Mir`âtü'l-usûl* ve Ebû Saîd el-Hâdimî'nin (ö. 1176/1762) *Mecâmiu'l-hakâik*'i gibi Osmanlı usûl geleneğinde klasikleşmiş eserlerin konu dizilimine uygun olarak sistematize edilmiştir.

⁵² Seydişehrî, *Şerh-i Kanun-i Ceza* (n 49) 73.

⁵³ Seydişehrînin bu eseri ile birlikte “Nazariyat-ı Ceza” isimli ders notları için bk. M. Aykanat ve İ. Ülker (edr), *Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Hukukuna Giriş-Mahmud Esad Seydişehrî'nin Ceza Hukuku Dersleri* (On İki Levha Yayıncılık 2020).

Fıkıh usûlünün tarifi, mevzusu ve gayesi gibi konulara değindikten sonra, şer’î delillerin ilki olan Kitap/Kur’ân deliline ve bu bağlamda elfaz bahislerine geçilmiştir. Manaya vaz’ı açısından lafızları incelerken, hâs, âm, müşterek ve cem-i münekker konularını işleyen müellif “intihâ-i cild-i evvel” diyerek kitabı burada sonlandırmaktadır. Müteakip cilt ya da ciltler bu seride neşredilmemiştir. Mahmud Esad daha sonra *Telhîs-i Usûl-i Fıkıh* adıyla usûl-i fıkıhın geriye kalan konularını da içeren, biri nispeten kısa diğeri daha uzun olan iki eser daha yayınlacaktır.⁵⁴

Müellifin vaz’ açısından lafızların dörtlü taksiminde hâs, âm, müşterekten sonra müevvel lafzı ele alan *Pezdevî* ve *Menâr* usûl geleneği yerine Sadru’ş-şeria’nın (ö. 747/1346) *Tavzîh*’i ve Molla Hüsrev’in (ö. 885/1480) *Mir’ât*’ı ile Osmanlıda devam eden usûl geleneğine bağlı olduğunu söylemek mümkündür.

Mahmud Esad niçin böyle bir eser kaleme aldığını şu cümleleriyle açıklamıştır:

“Âcizleri gibi bir tâlib-i pür taksirin böyle meydan-ı bî-pâyân [ucu bucağı olmayan] hakikate sülûk ederek kitap telifine kalkışması, vazife ve iktidarının fersah fersah haricinde olduğuna dair uzun uzadıya temhîd-i mukaddimât ile beyan-ı i’tizâra asla hacet göremem. Bu hakikati, âcizleri dahi derk ü iz’ân eder isem de burada maksadımız, yalnız ulema-i eslâf hazerâtının bâzâr-ı intişara vaz’ buyurdıkları o mukaddes kitaplarındaki kavaidi herkesin anlayacağı derecede lisan-ı Türkî ile ifade ve her bir kaideyi gerek Mecelle ve gerek kütüb-i fihhiyeden getirilecek misaller ile izah eylemektir.”⁵⁵

Eksik kısımlarını daha sonra yayınladığı diğer kitaplarda tamamlayan Mahmud Esad’ın işbu *Usûl-i Fıkıh*’ı, bu alanda yazılan ilk Türkçe eserlerden biri olarak literatürdeki yerini almıştır.

Sonuç

Devlet idaresi, toplumsal hayat ve dinî anlayışta derin tartışmaların, zihniyet kavgalarının ve sert kopuşların yaşandığı Osmanlı Devleti’nin son ve “en uzun” yüzyılı, fıkıh-hukuk eğitimi, kanunlaştırma çalışmaları ve yargı teşkilatı açısından soğukkanlı akademik değerlendirmeleri hâlâ bekleyen bir zaman dilimidir.

İşte bu “uzun” yüzyılda değişen devlet ve yargı teşkilatının ihtiyaç duyduğu hukukçuları yetiştirmek üzere medreseden bağımsız modern hukuk mektepleri açılmıştı. Sadece programıyla değil zihniyetiyle de geleneksel eğitim modelinden oldukça farklı bir yerde duran bu okullar hocalarıyla, talebesiyle, takrir edilen dersler ve telif edilen kitaplarla yeni bir hukuk mecrası hüviyeti taşıyordu.

Bu mecralar içinde iki tanesi, literatüre yaptıkları katkı ile temayüz etmiştir. Her ikisi de Mekteb-i Hukuk’tan sınıf arkadaşı olan Seydişehirli Mahmud Esad’ın *Ravza-i*

⁵⁴ Seydişehri, *Telhîs-i Usul-i Fıkıh* (1. Bası, Vilayet Matbaası 1309; 2. Bası, Nikolaydi Matbaası 1313).

⁵⁵ Seydişehri, *Usul-i Fıkıh* (Mekteb-i Sanayi Matbaası 1302) 7.

Hukuk'u ile hakkında fazla bilgimiz olmayan bir numaralı mezun Sabit Efendi'nin *Medrese-i Hukuk* adlarıyla çıkardıkları mecmualar ve tefrika ettikleri eserler, ne yazık ki, yeterince inceleme konusu yapılmamıştır.

Mahmud Esad Seydişehir'i ve onun çıkardığı *Ravza-i Hukuk* serisini ele alan bu makale bize, hukuk tekniği, hukuk felsefesi ve ekonomi-politik bağlamında Batı'da geliştirilen teorilerin Osmanlı hukukçularını yetiştiren modern mekteplerde takip edildiğini göstermiştir. Doğrudan konumuz olmamakla beraber bu takibin, zihniyet dönüşümünde etkili olduğu da burada belirtilmelidir.

Dikkati çeken bir başka sonuç, Mekteb-i Hukuk'lardaki akademik seviye yüksekliğidir. Gerek okutulan dersler gerek öğretim kadrosu ve gerekse mevcut olan ortam, henüz mezun olmadan eser telif veya edisyonunu gerçekleştirecek ve dava vekilliği yapabilecek talebeyi yetiştirmiş ve bunlar azımsanmayacak sayı ve nitelikte ürünler vermiştir.

Burada değinilmesi gereken bir başka husus da söz konusu yeni hukuk mecralarında takrir ve telif edilen gerek hukuk felsefesi gerek makro iktisat konu ve kitaplarında Batı'dan yapılan uzun iktibasların tartışılmamış ve eleştirilmemiş olmasıdır. Tartışma ve eleştirme bir tarafa, ilgili konularda yüzyılların getirdiği fıkıh mirasına atıf da neredeyse hiç yapılmamış, onunla mukayese cihetine gidilmemiştir.

Ulaştığımız bu sonuçlar, kuşkusuz daha derinlikli ve nitelikli araştırmaların tenkidine de açıktır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Yazar Katkısı: Çalışma Konsepti/Tasarımı: A.Y., B.K.; Veri Toplama: A.Y., B.K.; Veri Analizi /Yorumlama: A.Y., B.K; Yazı Taslağı: A.Y.; İçeriğin Eleştirel İncelemesi: A.Y.; Son Onay ve Sorumluluk: A.Y.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Author Contributions: Conception/Design of study: A.Y., B.K; Data Acquisition:A.Y., B.K.; Data Analysis/Interpretation: A.Y., B.K.; Drafting Manuscript: A.Y.; Critical Revision of Manuscript: A.Y.; Final Approval and Accountability: A.Y.

Bibliyografya/Bibliography

- Akdoğan A, *Türkiye’de 1919-1926 Yılları Arasında Aile Hukuku Alanındaki Kanunlaştırma Çalışmaları*, (Marmara Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1999).
- Akgündüz SN, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Hukuku Uygulaması* (Marmara Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2010).
- Akyıldız A, “Tanzimat”, DİA (2011) 40 < <https://islamansiklopedisi.org.tr/tanzimat> > Erişim 15.08.2019.
- Akyığıtzade M, *Osmanlı’da Modern İktisadın İzinde 2 / İlm-i Servet veyahut İlm-i İktisat*, haz. G. Albayrak, H. Genç, S. Kocakaplan (Dergâh Yayınları 2016).
- Altıntaş E, *Mahmud Esad Seydişehir’ nin Fıkıh Düşüncesi* (Marmara Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi 2010).
- Artuk İ ve Artuk C, *İslâmî Sikkeler Kataloğu C I-II* (Millî Eğitim Basımevi 1974).
- Atalay A, *Mahmut Es’ad Efendi* (Tekin Kitabevi 2010).
- Avcı M, *Türk Hukuk Tarihi Dersleri* (Mimoza Yayıncılık 2015).
- Aydın MA, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku* (Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları 1985).
- Aydın MA, “Arazi Kanunnâmesi” DİA (1991) 3 <<https://islamansiklopedisi.org.tr/arazi-kanunnamesi>> Erişim 15.08.2019.
- Aydın MA, “Hukûk-ı Âile Kararnâmesi” DİA (1998) 18 <<https://islamansiklopedisi.org.tr/hukuk-i-aile-kararnamesi>> Erişim 28.01.2020.
- Aydın MA, *Türk Hukuk Tarihi* (Hars Yayıncılık 2005).
- Aykanat M./ Ülker İ. (edr), *Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Hukukuna Giriş-Mahmud Esad Seydişehir’ nin Ceza Hukuku Dersleri* (On İki Levha Yayıncılık 2020).
- Belgesay MR, “Tanzimat ve Adliye Teşkilâtı”, *Tanzimat I* (MEB Yayınları 1940) 213-220.
- Bilmen ÖN, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istilahat-ı Fıkhiyye Kamusu* (Bilmen Yayınevi 1986) C I-VII.
- Bingöl S, *Tanzimat Devrinde Osmanlıda Yargı Reformu* (Anadolu Üniversitesi Yayınları 2004).
- Bozkurt N, *Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi* (TTK Yayınları 1996).
- Bozkurt N , “Türkiye’de Hukuk Eğitiminin Tarihçesi”, *Hukuk Öğretimi Sempozyumu, 13-14 Mayıs 1993*, ed. Adnan Güriz (Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları 1993) 51-70.
- Doğan G, *Münif Paşa’ nin İlm-i Tedbîr-i Memleket’ i’ nin Türk İktisat Tarihindeki Yeri* (Ankara Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2013)
- Doğan İ, “Münif Mehmed Paşa” DİA (2006) 32 <<https://islamansiklopedisi.org.tr/munif-mehmed-pasa>> Erişim 21.01.2020.
- Düstür*, I. Tertip, C V (Başvekalet Matbaası 1937).
- Ekinci EB, *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri* (Arı Sanat Yayınları 2004).
- Erdoğan A, *Mahmud Es’ad Seydişehir, Hayatı, Eserleri ve İslâm Tarihçiliğindeki Yeri* (Marmara Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi 2002)
- Erdoğan A, “Seydişehir” DİA (2009) 37 <<https://islamansiklopedisi.org.tr/seydisehri>> Erişim: 26.01.2020.
- Ergin O, *Türkiye Maarif Tarihi I-II* (Eser Kültür Yayınları 1977).
- Erk HB, *Meşhur Türk Hukukçuları* (yayınevi ve tarihi yok).

- Gedikli F, “İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Ne Zaman Kuruldu?” (2011) 69 (1-2) İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası 91-104.
- Gökçen A, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Kanunları ve Bu Kanunlardaki Ceza Müeyyideleri* (Yayın evi yok 1989).
- <http://konyaninalimvehocalari.konyacami.com/mahmut-esat-efendi/> Erişim: 26.01.2020.
- Kenanoğlu MM, “Nizâmiye Mahkemeleri” DİA (2007) 33 <<https://islamansiklopedisi.org.tr/nizamiye-mahkemeleri>> Erişim 15.08.2019.
- Koyuncu N, “Hukuk Mektebinin Doğuşu” (2012) 16 (3) Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 163-186.
- Köse M, “Seydişehirli Mahmut Esad’ın Hayatı, Eserleri ve İlmî Kişiliği” (2003) 2 İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi 207-217.
- Mardin E, *Huzur Dersleri* nşr. İsmet Sungurbey (İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları 1966).
- Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi: Dönem 3 [1330-1334]* (Türkiye Büyük Millet Meclisi Matbaası 1991).
- Namlı T, *Tanzimat ve Sonrası Dönem Kanunlaştırmaları Karşısında İslâm Âlimlerinin Aldığı Tavrı ve Bunun Neticeleri* (Erciyes Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1988)
- Nur A, *Disciplinary Transformation of Late Ottoman Legal Education (1826-1926): An Interactional Field Analysis* (İstanbul Şehir Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015). <https://www.academia.edu/19687169/Disciplinary_Transformation_of_Late_Ottoman_Legal_Education_1826-1926_An_Interactional_Field_Analysis> Erişim 15.08.2019.
- Önder M, *Seydişehir Tarihi* (Seydişehir Belediyesi Yayınları 1986).
- Özel A, *İslam Hukukunda Milletlerarası Münasebetler ve Ülke Kavramı* (Marifet Yayınları 1982).
- Özel A, “Secâvendî, Muhammed b. Muhammed” (2009) 36 DİA <<https://islamansiklopedisi.org.tr/secavendi-muhammed-b-muhammed>> Erişim 26.01.2020.
- Özgül MK, *XIX Asrın Benzersiz Bir Politeknîği Münîf Paşa* (Dergâh Yayınları 2014).
- Sabit E, *Hikmet-i Hukûk: Hukuk Felsefesi*, sadeleştiren: Gökhan Doğan (Çizgi Kitabevi 2016).
- Sakızlı OE, *Osmanlı’da Modern İktisadın İzinde I / Mebâdi-i İlm-i Servet-i Milel* haz. H. Genç, F. Dıġıroġlu, M. E. Özgür (Dergâh Yayınları 2015).
- Senhûrî A, *Masâdirü’l-hak fi’l-fikhi’l-İslâmî* (Câmiatü’l-Düveli’l-Arabiyye 1954-1959).
- Seydişehrî ME, *Hikmet-i Hukuk yahut Hukuk-ı Tabîyye* (Mekteb-i Sanayi-i Şâhâne Matbaası 1301).
- Seydişehrî ME, *Ferâidü’l-Feraiz* (Mekteb-i Sanayi Matbaası 1301).
- Seydişehrî ME, *İlm-i servet* (Mekteb-i Sanayi Matbaası 1302).
- Seydişehrî ME, *İslâm Tarihi*, haz. Ahmed Lütfi Kazancı ve Osman Kazancı (Marifet Yayınları 1995).
- Seydişehrî ME, *Şerh-i Kanun-i Ceza* (Mekteb-i Sanayi Matbaası 1302).
- Seydişehrî ME, *Telhîs-i Hikmet-i Hukuk* (Sanayi-i Şâhâne Matbaası 1301).
- Seydişehrî ME, *Usûl-i Fıkah*, (Mekteb-i Sanayi Matbaası 1302).
- Şentop M, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Ceza Hukuku Kanunlar, Tadiller, Lâyhalar, Uygulama* (Yaylacık Matbaası 2004).
- Şentop M, “Tanzimat Dönemi Kanunlaştırma Faaliyetleri Literatürü” (2005) 3 (5) TALİD 647-672.
- Şişman A, “Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi” (1996) 13 DİA <<https://islamansiklopedisi.org.tr/galatasaray-mekteb-i-sultanisi>> Erişim 14.08.2019.

- Taner T, “Tanzimat Devrinde Ceza Hukuku”, *Tanzimat-I*, (MEB Yayınları 1940) 221-232.
- Tekeli İ ve İlkin S, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü* (TTK Yayınları 1993).
- Türk Ansiklopedisi* (Millî Eğitim Basımevi 1975) C XXIII 174-175.
- Unat F, *Türkiye’de Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihî Bir Bakış* (MEB Yayınları 1964).
- Ünal M, “Medenî Kanunun Kabulünden Önce Türk Aile Hukukuna İlişkin Düzenlemeler ve Özellikle 1917 Tarihli Hukuk-i Aile Kararnamesi” (1978) 34 AÜHFD 195-231.
- Velidedeoğlu HV, “Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat”, *Tanzimat- I* (MEB Yayınları 1940) 139-209.
- Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi* (Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık 1999).
- Yavuz H, “Adliye Nezareti” (1988) 1 DİA <<https://islamansiklopedisi.org.tr/adliye-nezareti>> Erişim 15.08.2019.
- Yörük AA, *Mekteb-i Hukuk’un Kuruluşu ve Faaliyetleri (1878-1900)*, (Marmara Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2008)
- Yörük AA, “Hukuk Tarihi Dersinin İhdâsı ve Mahmud Esad Seydişehirî”, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası (2012) 70 (1) 489-504.

